

Kombinált műveltető s mozzanatos igeképzők.

I. FEJEZET.

Műveltető *t, at, tat* képzők.

1. §. Bevezetés.

Minthogy ezen értekezésben a kombinált képzésmód kerül szóba, szükséges, hogy eleve is röviden meghatározzam, mit értek ezen elnevezés alatt.

A magyar nyelvben tudvalevőleg vannak egyszerű s összetett névszó- s igeképzők. Összetettek pl. a szóban forgó műveltető *-tat*, vagy a gyakorító *-gat*, a mozzanatos *-ant* képzők. Az első eredetileg úgy alakult, hogy a *-t* képzős igékhez még egyszer hozzájárult egy másik *-(a)t* képző, pl. *oszt : osztat* ; a másik, hogy a gyakorító ige bővült ugyanezen képzővel pl. *mozg-at* ; végre a harmadik nyilván a mozzanatos igének a műveltető képzővel való bővülése, pl. *retten : rettent*. Azonban ugyanezen képzők némelyike hozzájárul olyan igékhez is, a melyeknek egyszerű képzős alakjaik nincsenek meg pl. *vág-tat*, *nyom-tat* ; *hallgat*, *takar-gat*. Ilyen esetekben ezen összetett képzők mint egyszerűek szerepelnek, vagyis önálló s egységes képzőkké válnak.

Ezt nevezzük *kombinált képzésmódnak* s a következőkben azt tűztem ki feladatombul, hogy ezen képzésmód néhány fajtáját nyelvtörténetileg megvilágosítsam s lehető lélektani okait telhetőleg kiderítsem.

Hasonló nyelvi tüneményekre már Simonyi is utalt MNyelv II. 106 kv. 1., kimutatván például, hogy az ilyen szavakhoz, mint *hégazat*, *oszlopszat*, *homlokzat*, a képző, mely összetett vala (*vö. ruha : ruház : ruházat*), mint egyszerű s egységesen járult.

Egyszerű műveltető igeképzőink tudvalevőleg a rokon nyelv-

vekkal egyezőleg *-t*, *-at*; az összetettek közül az egyik, az *-ít*, szintén megtalálható az ugarságban, míg a *-tat* egészen önálló magyar nyelvi fejlődésnek mutatkozik. Van ugyan a finnben is kettős műveltető képző, — tegyük föl egyelőre, hogy a magyar *-tat* is az egyszerű *-t* megkettőzése — mint *elä- >elättä- >elätyttä-*; *kulke- >kuljetta- >kuljetutta-*. Részben megegyeznek ezek az *ön-t-et* féle magyar igékkel, minthogy a már műveltető képzésű igékhez új műveltető képző járul, csakhogy közből van a finnben még az *u*, *y* reflexiv vagy momentán képző, mely a magyarban kiányzik (Budenz: Finn nyelvtan² 49. UgAl. NyK. XVIII, 243.)

A másik hasonló szerkezet a lappságban található, különösen a lpS.-ben a *-tatte-* képző: *vieso: viesote-: viesotatte-: él, élni enged, élhetni* (Halász: NyK. XVI. 86). Nagyon fontos az is, hogy ezen képzőnek egészen sajátos jelentése van, noha ez még megegyeztethető az általános causatív jelentéssel (UgAl. 244); azonban e mellett figyelembe veendő, hogy a *-tatte-* képzőnek *-tahte-* változata is ismeretes: *patere-* futni, szökni *>patertahte-* subducere remove (Halász, i. h.), úgy, hogy a magyar *-tat* képzővel alaki egyezést sem lehet megállapítanunk. Szóval kimondhatjuk, hogy a *-tat* magában álló, a magyar nyelvben fejlődött képző.

Már most a következő kérdések merülnek fel: 1. Mi ezen képző jelentése? 2. Minő viszonyban van a *-t* s különösen az *-at* képzővel? 3. Mi a keletkezése? a mely kérdés természetesen valamennyi közt a legfontosabb.

Budenz a műveltető igékkel először NyK. IV. 145 s kv, foglalkozott, s kimondja i. h. 160 l., hogy a *-tat* a műveltető s egy gyakorító képző összetétele. Az UgAl.-ban, a hol a causatív igeképzés egyike a legremekőbb fejezeteknek, a melynek rendkívüli jelességeit csak beható tanulmányozás révén lehet méltatni, Budenz a szóban forgó képzőt a műveltető s nyomatékosító momentán *-t* összetételének magyarázza (NyK. XVIII. 204. 247.). Fejtegetésünk során majd eldől, vajjon helyes-e azon állítása, hogy a *-t* s *-tat* között «már semmi értékkülönbség nem érezhető». Ezután Simonyi foglalkozott képzőnkkel Nyr. XIV. 30 s kv. Simonyi nem fogadja el Budenz azon nézetét, hogy a *-tat*-ban a momentán *-t* volna a második alkotó rész, hanem szerinte az egytagú *ét*, *ít*, *ázt* «csupán azért vették fel az *at*, *et* végzetet, hogy szintén kéttagúak legyenek.» Mint-hogy pedig az *étet*, *ítat*, *tétet*, *vítet* nagyon gyakran használt igék vol-

tak, tőlük tovább terjedt volna az egész *-tat* mint egységes műveltető képző. Megengedi ezt Budenz is, mondván: «Hihetőleg még némely alapigének erősebb összevontsága is (pl. *ivo-* helyett *i-*, *ève* h. *é-*, *vive* h. *vi-*) kedvezett a hosszabb *tat* caus. fölkerülésének» (i. h. 247.)

Az én alább kifejezendő elméletem megegyezik a Simonyiéval annyiban, hogy én is úgy vélekedem, hogy a *-tat* nem egyéb, mint az egyszerű műveltető képző ismétlése. (v. ö. még Zolnai: Elemismétlődés, Hunf. Alb. 56. s. kv.) Csakhogy én másként gondolom a keletkezése okát s más, nevezetesen jelentéstani okokból próbálok megmagyarázni elterjedését.

Nem szabad azonban elmulasztanom kiemelni, hogy noha összetettnek vallják a *-tat* képzőt, mindamellett mindnyájan a kik vele foglalkoztak, megegyeznek benne, hogy most már — s talán mindig — egységes képzőnek kell értelmileg tekinteni.

A *-tat* s általában a műveltető képző eredetével s történetével összefüggő kérdések a gyakorító *-gat*, és a mozzanatos *-ant*, *-ent*, *-int*, *-ít* képzők fejlődése. Föl kellett tehát őket is vennem tárgyalásom sorába, kiváltképpen azért is, mert mindannyi egyforma pszichológiai jelentéstani törvények hatását mutatja.

Szólni fogok tehát: 1. a *-t*, *-at*, *-tat*; 2. a *-gat*; 3. *-nt* stb. mozzanatos képzőkről.

Ezen képzők egynémelyikéről bőséges gyűjteményt közölt Simonyi a NyK. XVI. XVII. köteteiben «*A magyar gyakorító s mozzanatos igék képzése*» czímen, a melynek adatait egész dolgozatomban fölhasználtam.

2. §. A *-t* képzős átható igék.

Sorát ejtve tárgyalásunknak, vizsgáljuk meg először a *-t* képzős igéket. Ezek, noha a képző, mely hozzájuk járul, a műveltető *-t*, mindamellett, mivel az objektumra *közvetlenül* s nem *közvetve* kiható cselekvést jelentenek, értelmüknél fogva nem tekinthetők egyebeknek, mint *közönséges átható* igéknek.

A tösző gyanánt szereplő ige mind *át nem ható*.

Megemlítem még, hogy rövidség kedvéért a *t* képzőt megelőző hangzó szerint csoportosítom a példákat, s azért szólok *j*, *l* stb. tövű igékről.

a) *j* tövűek:

bajt, *bujt*, (*bujtogat*) régibb *bolt*; jelentéséről Szarvas Nyr. XVII. 387. Simonyi Nyr. XX. 30. vö. *bujal*; faggat szemrehányással (a TSz.-ből)

Nyr. III. 310. | *dőjt, dönt*; *dűt* Nyr. XV. 213. *dölt* NySzt. | *ejt* | *fejt* | *fűjt* Münch C. 102. *fűjtöztek* RMk. II. 205. | *fojt* | *gyűjt, gyűt* DebrC. 207. Nyr. XV. 213. *gyot* Pesti | *gyűjt*; *gyevht, gywlt, gyült, gyűt* NySzt. *gyűt* Nyr. XV. 213. | *hajjt* (székelységben a. m. *hajjt* Nyr. III. 449.) | *nyűjt*; *nyűt* Nyr. XV. 213. | *rejt, rit, rőt* stb. mente corripio MUGSzt. 659.

Rejt: abscondere, *felejt, lejt, sejt* az UGAl. (NyK. XVIII. 224) *sujt* MUGSzt. 355. szerint mozzanatos képzősek. *Ohajt* lehet, hogy *áhít, ájt, ávít* TSz. Nyr. XXI. 144. rokona, mivel a többi között *ohít* (a TSz.-ban is) *ojojt* (*oyoytozas* ErdyC. 43.) alakjai is ismeretesek.

Vannak még egyéb *jt* végű igék is, mint: *fakajt* Nyr. XXI. 336. *fojylajt* NyK. XVI. 240. *bomlajt* MTSz. (Szinyei), *fullajt, átlukajt* Nyr. XIV. 287., *el-sikkajt* Nyr. XVII. 429., *szakajt* Nyr. XI. 239., *szalajt* NySzt. *rekejt* stb. a melyek -szt végzettel is használtak és átnemható jelentéssel -d képzősek. Az általános nyelvhasználat szerint tehát -szt végű alakjukat kell az eredetinek tekintetünk, s ugyanezt bizonyítja a nyelvtörténet is, melyből kitűnik, hogy a régi nyelvben -jt végzetű változatuk vagy egyáltalában ismeretlen, vagy csak szörványosan, s akkor is csak legelőbb a XVII. század vége felé használatos. A -jt végű alakok ezen fajtájú igéknél, a melyeknek *ít* végű változata nem létezik, tehát csak későbbi analogikus képzések (vö. Simonyi Nyr. XIV. 32). Budenz UGAl. 246. úgy látszik, hogy a -jt végzetet eredetinek tartja — persze ő se mindig — de *hullajt* a melyre hivatkozik a NySzt-ban csak *hullat* alakban fordul elő a legrégebb nyelvből vett példákkal; továbbá *hullaszt*, de ez már csak a *Peleskei nótáriusból* idézve. Némelyik aztán a *jt* > *ít* végű igék mintájára még tovább fejlődött, mint pl. *szakít*, a melyet a NySzt. csak *szakaszt* alakban ismer; viszont *hasít* már az ÉrsC. 201. előfordul *hasojt* alakban s mellette *hasaszt* is az Apor Döbr. Kulcs. codexekben. Ezen analogikus képzésekről különben alább bővebben lesz szó; most még csak az érdekesség kedvéért említsünk meg ilyen változatos alakokat, mint: *veszt, veszet, veszit, veszejt, veszeszt*; ezek között legvalószínűbben *veszet* vagy *veszt* lesz az eredeti alak, mint-hogy *veszejt* legelőbb csak Faludinál fordul elő. Megvan *veszét* egyszer a NySzt.-ban Radv.: Szak. 27., *hogy az húsának savát el ne veszétse*. De úgy gondolom, hogy ez hibás olvasás *veszetse* helyett. A népnelvben még kombinált képzős alakok is találkoznak, mint *veszejszt, szalajszst, szakajszst, fullajszst*. Ezeket helyesen magyarázta Zolnai Nyr. XXI. 565., a *szakajt* > *szakaszt* párhuzamos alakok összeolvadásából.

Nevezetes alak *nyugojt*, melyet egy példával idéz a NySzt. ErdyC. 50. holott *nyugoszt* mellett a régiségben általános *nyugot*: beruhigen, mely alak az Erdy-codexben is általános. Bizonyos továbbá, hogy ez utóbbi az eredeti alak, mint pl. *alot, alut* bizonyítja; tehát *nyugojt*-ba is csak analogia útján juthatott a *j*. Más a *nyugoszt*, mely a *nyugod* miatt fejlődött.

Továbbá *meneszt* újabb alak, a mely helyett a régi nyelvben *mentet* BécsiC. 195. 217. s *menet* Liszt: Mars 114. szokásos. Ámde előfordúl DöbrC. 362. egy különös alak: *menejtés*: Vedd te meneitisedet: accipe cautionem tuam. Ebből maradna egy *menejt* ige, mely értelmileg összefügg ugyanezen tő egy másik származékával, t. i. a *ment* igével. A *j* befurakodását itt is analogia hatásának kell tulajdonítani, kivéve ha felteszszük, hogy *menejt* egy *menit* igenek régi alakja.

b) *l* tövűek: *félt*; Budenz és Simonyi szerint momentán képzős. Ámde világos, hogy az egyszerű *féli* állapotot jelent, valamint nagyon valószínű, hogy a *féli vala az istent* s hasonló kifejezések latinosságok. A jelentés is nagyon különböző, s más értelme van az ilyenek: *féli vala az ő édes fiát* ÉrsC. 79.

Az igaz, hogy sajtáságos jelentés, mivel nem olyan, mint pl. *gyújtok*, mely azt jelenti, hogy a *gyulás* állapot a én cselekvésem által valamely más tárgyban létre jön; ellenkezőleg *én* maradok meg, a ki félték valakit, a félelemben, s a tárgy okozza a subjectumban az állapotot, nem megfordítva, mint a minő *a-t* képzős igeik jelentése. Azonban ilyen sajtáságos a jelentése a *sirat* igeének is: Rachel *sirat*uan ő fiait MünchC. 17. Nyomra vezet azonban bennünket az ilyen szerkezet: Syratyyaak *magokat rayitta* mynden feldy nemzetek. JordC. 884.

Ebben a mondatban a *sirat* jelentése egészen rendes és *siratja* *magát* egészen a. m. *sír* v. ö. A tenger partján keservesen *sirat*ta magát Hall. HHist. II. 268. Mind az egész föld majd *sirat*ja magát. Thaly: Adal. I. 72. Hasonló: *elbusulja magát* valamin: *elbusul* v. lmin. Úgy vélekedem, hogy az idézett példákban az a tanúság, hogy a *sír* csak azért kapta meg a műveltető képzőt, mivel részleges (partitivusi) *-n* ragos tárgyához még egy teljes *-t* ragos objectum is járult, csakúgy mint a *gyúl*, *nyúl*, vagy *ég*, midőn áthatókká válnak. A *sirat*ni magát v. lmin szerkezetből könnyen válhatott *sirat*ni valamin, mivel amúgy is váltakoznak az *n* s a *t* rag némely igeik vonzatában pl. *késérül* a) *rajta*: kik én raitam és te raitad késérülnek WeszprC. 4. (régen csak így) b) *acc*-szal: Holtát ez vitéznek *sirat*á késérülé Balassa: Ének 11. György haragja pedig leszen rendkívüli, mert vitéz szolgáját igen késérüli (Arany. Toldi). Az árván és özvegyen még az ág is vonszon Zvon: Post. II. 411. (Simonyi: MHat. 141. MNyelvtan. 4²⁵. v. ö. még Lehr Nyr. III. 211. Toldi 354.). Szakasztott ilyen: rám rezzentett AGy. I. 460. v. ö. rám ijesztett. Nevezetes: *féltet*. Ha el nem vesztheti hitit, heában félteti Pázm. Kal. 950. Más jelentésű: Ékes seregéd féletéd. RMK. I. 30. v. ö. ÉrdyC. 403. inkább szerettetnék honnem féltetnék Szilády I. 304.

Igy támadhatott a *félteni* *elkit félni* *vmin* helyett, mint-hogy *azon félek* nemcsak közkeletű, hanem Simonyi szerint (Magy. Nyelv. II. 326.) a XVI. században kizárólagosan használt kifejezés vala a mostani *attól félek* helyett. Hozzájárult még az is, hogy az ilyen szólást mint: *féli* vala az *istent*, idővel idegenszerűnek érezték, ha ugyan eleitől fogva nem volt latinosság, a melyet csak az írástudó fordítók használtak s terjesztettek.

Mindenesetre bizonyosra vehetjük, hogy *félt*, *sírat* műveltető igék.

Analogiának megemlíthető *gyanít* > *gyanakodik*. Az utóbbi is átható jelentésű, de csak in direkt tárgygyal kapcsolatosan, míg amaz direkt objektummal (-t ragos tárgy) használtatik (l. NySz.). Előfordul ugyan *gyanul* is: Meggyanulván Sylviát a bú (Fal: TÉ. 710.) *Rágyanul*: *gyanakodik* (Csallóköz Nyr. I. 278), de ez, úgy vélem, a *gyanu* névszó származéka, semmi esetre sem a *gyanít* párja, mert akkor átnemható volna.

De megjegyzendő, hogy az indirekt objektumot is helyettesítheti a műveltető képző. Példa erre *szólítja*: *szól neki*, pl. Eredj, szólítsd, ott delel a bokorban. (ArGy. I. 390.)

Többi példáink: *holt*: halottá tesz NádC. 94. *költ*, (a. m. szállít Nyr. III. 114.) *olt*: *extinguere*, *coagulare*; *tölt*, *vált* | *tílt*. Ez utóbbit, minthogy tőigéje *tíl-* átható, a MÜgSzt. -t momentan képzősnek állítja, v. ö. Simonyi NyK. XVII. 52. De a HB.-beli *tiluct*, *tilutoa* talán megengedi azon következtetést, hogy az átható *tíl-* az *u-* ered. *v* reflexiv képzővel bővült, a mint erre utal *tilovek* NádC. 155. WinklC. 144. Ez egészen olyan, mint HB. *horoguetec*; ez utóbbinak azonban ismeretes ezen műveltető alakja: *haragut*: *ystentheraaya haragwta* ÉrsC. 459. Az Csazar hogy ez zot halla | magatrayok *haragwta* (u.o. 512); hasonló: *neki-gyaluszik*: *obrigesco* > *el-gyalut*: *obstupefacio* (NySz.); továbbá: *jekütec* NádorC. 259., *meg-esküi* l. NySz. *alkut* Tel: Fel. 15. Pos. Igazs. I. 625. (Valamit ekkorig nem alkutot, ez után sem alkut). Ilyen az *alv-*től *alutá*: *Paradicsomban őt elalutá* RMK. III. 120. vö. *nyugv-* > *nyuguttó* hely (nyugtató) Nyr. VIII. 188. Szóval valószínű, hogy a *tílt* szintén causativ képzésű ige, melynek régebb *tilut* formájából úgy lett *tílt*, mint *olut* > *olt* MÜgSzt. 218. Meg kell azonban említenünk a KazC.-ből *megh uidamuttya*, *megh kazdakuttya* 51. *indutha* 54. *emlőtenenek* 88. *megh tanutotta* 111. *megh zabaduth* 112. *megh byzonutotta* 114. Szilády RMK. I. 320. ezekre megjegyzi, hogy «az -út képző eredetileg -ojt (-ult) vala s ennek -ít-té alakulását közvetítette.» Történet légyen így vagy amúgy, mindenesetre kétségtelen, hogy ezen KazC.-beli alakok más elbírálás alá esnek, mint az imént tárgyaltak, tehát amazon fejtegetésünket nem támogathatják, valamint nem is czáfolhatják.

Vegyük ide a *sért* igét is, minthogy elveszett átnemható alakját szintén *v* képzősnek mutatja számos jelenség. Ismeretes már a régi nyelvben *sérszik*, mely olyan mint *alszik*; továbbá *partic. perf. sérvítt*. Valami hasznos fűvekk, mellyec az *meg servút* tagokra tétetne: Prág:

Serk. 923. *sérűtt* Pázm : Préd. 582. Továbbá *sérés* mellett *sérvés* is ismeretes; Gyöngy D : KJ. 465. *sérv*. Gyöngyösi továbbá használ egy *sér* igét átnemható *doleo*, *schmerzen haben* jelentéssel. Van egy *sérvődik* ige, úgy hogy mindezek alapján föltehető, hogy a *sérül* nem *-ül*, hanem pusztán gyakorító *l* képzős és az *ü* nem egyéb, mint a *v* változata vö. *hűl*, *sül*. S ez utóbbiak analogiáját folytatva, *sért* szintén műveltető *-t* képzős, valamint *hűt*, *süt*. Azonban mindezeknél fontosabb s nyomósabb bizonyítékul szolgál maga a létező *sérv*-ige. Így olvassuk NagyszC. 220. A zenvethetelenségnek ayandocath megpeldaza, micoron a veg vačaran a kéne-
ret változata ő zent testeue, es az apostoloknak ada etelre, *Kít meg va-ganac*, *es megnem seruec*, *maga meghalandó test vala*. S egy később kori adatban : Lőnek gyermeki, de egygel *megsérvék s meghala*. Bethl. Élet. 238. Kétségtelen tehát, hogy létezett egy *sérv*- átnemható ige, melyből a műveltető *-t* képző áthatót alkotott; tehát *sért* nem *mozzanatos*, hanem *müveltető* (átható) ige.

c) *m* tövűek és ezek közt kiváló az egyetlen *teremt*, melynek az *m*-je bizonyosan csak a rokon *terem*, *termés* stb. sorozat támogatásával maradt meg a *t* előtt, míg a többiekben ilyen támogatás hiányában *n*-re változott. Ezek :

bont, *dönt*, *hánt* (UGAl. 311.) *hint* (elhimlik : dispergitur Nyr. XI. 283), *ont*, *önt* (ömöl, ömlik nincs a NySz.-ban), *ront*, *szánt* vö. számlik MUGSzt. 268. 278.

d) *n* tövűek :

gyapont : entzünden, *gyaponik* : exardesco vö. *gyapponik*, *gyap-pant* Nyr. X. 471. *ment* vö. *kimenik*, *megmenik* : sich retten ; *megmennék* : menekülnek RMK. II. 167. 452. *megmenének* RMK. I. 143. 335. Sokaknak élete *menik meg* csólnakán. Vörösm. Árvizi hajós. *Menekít* Nyr. I. 382. | *jelent*, *bánt* (vö. *bánat*) beleidigen ; *gyónt*, csak *gyóntó* alakban ismeretes ; *ránt* : frigere és rapere MUGSzt. 647. — Továbbá : *boszont* : *boszondódik* (bozontya ÉrsC. 542) | *hárant* ErdyC. 542 : *háramlik* | *töprent* TSz. *töprenkedik* vö. *töpröndi* : *töprenkedő* (Krizza).

Ide való továbbá egész csapat átható ige, mely átnemható-mozzanatos *n* végükből képeztetik. Ilyenek (a melyek idézet nélkül állanak, azok a NySz.-ból vagy Simonyi adatai közül valók) :

bicczent Nyr. XIV. 285. fejével int TSz. | *billent* | *bollant*, *böllint* TSz. | *böffent* ; *büffent* : kelleetlenül odavet egy két szót Nyr. XVI. 142. *buffant* : hasba vagy hátba üt MTSz. | *cihant*, *cihent* : tüsszent MTSz. *csappant* | *csattant* | (meg)-*cseppent* : megfej MTSz. | *csökkent* vö. *csökken* : alább száll TSz. | *csippent* | *csorrant*, *csurrant* : egy keveset önt Nyr. XIII. 236. | *csosszant* : betoppan TSz. | *duffant* : megüt Nyr. XVI. 284. vö. *dufál* NySzt. | (rá)durrant : ráijeszt Nyr. XV. 187. | *göbbent* : bemerít ; *elgöbben* : elmerül | *hibbant* : collabefacio ; erro Nyr. XXII. 274. vö. *hibít* (rá)horkant Jókai Új Földesúr 150. vö. *horkan*, *horkint* TSz. | (meg)hök-kent : percutio vö. *hökken* TSz. | *lehuppant* : levág a földre TSz. | *lehep-*

penti magát: leül heverni vö. *leheppen*: leesik | *süllent* vö. *megsüllent* a tűzre visszatett kása; *süllög*, *süledez* a víz, mikor forrás közben hangot ad | *pukahant*: durrant vö. *puffant* TSz. | (meg)*ribbant*: megijeszt Nyr. XIV. 283. XV. 141. vö. *rebbent*; (fő)l)rebbent Nyr. XIV. 283. *rebben* Arany | (el)robbent | *rekcent*: occulto ErdyC. 286. *supprimo* (Szilády RMK. I. 245.) elcsen VIII. 463. (székely) vö. *rekken*: elvész RMK. III. 428. továbbá: (be)rekejt: *concludo* KulcsC. 284. Jelenti továbbá *suffocare* pl. *rekkenő* vagyis inkább *rekcentő* hőség Misoc: Progn. 8. A székely nyelvjárásban *elrekken*, *elrokkant*: elszenderül; *félrerokkan*: eldől (Krizsa) vö. Nyr. XVII. 334. Mikor a gabonát garmadába teszik és utóbb a rakás lejebb száll, lesúlyed, arra mondják, hogy *mögrokkant*. Egyéb jelentései közül érdemes még feljegyezni *meგრémít*: Ag nekewnt bekeseges eyeth, hog' nehez alom meg ne rokkanchon (ThewrC. 133), végre stürzen: Magas tornyokat is nagyobb veszély rokkant (Rim: Ének. 162), s ugyanezen értelemben használja Fal. *lerottyant* NA. 168. | *rettent* | *rezzent* | *sikkant* (Arany Toldi vö. Lehr 313), *sikkan* Nyr. III. 565. *csikkan*, *csikken*: nyikkan, nyekken Nyr. XIX. 431. | *suttyant*, *suttyogat*: vesszővel suhant, vkire rávág Nyr. XV. 381. vö. *suttyanik* az ostor: pattanik, suhog Nyr. XVI. 94. Meg se suttant a csizmája, úgy ment át a hidon (Krizsa) | *serkent* | *villant*: megvető tekintetet *villantott* Dávidra (Bródy: Emberek 7.) Levette szemüvegét s egyet villantva véle (Jókai: Új Földesúr 13.) *zokkant*: zökkent ÉrsC. 99. vö. *zakkant* a kerék (Tompá III. 142.

Átnemható párjuk s gyakran tőszavuk is ismeretlen a következőknek (Krizsánál különösen sok van ilyen, itt mindazok, a melyek idézet nélkül vannak):

Bakkant: vakkantással megijeszt Nyr. XVI. 141. | *bóllant*, *bólint*: bólog, bólogat TSz. | *cihant*, *cihent*: tüszent MTSz. | *leczikkent*: lecsipent, leszegint | *csammant*: nagyot csamcsog MTSz. | *elcsillent*: egy vágással vmit lenyir, vö. *csillent*, *csilleget*: lop. Nyr. XIV. 96. MTSz. *csimmant*: hamiskásan pislant Nyr. XVIII. 287. | *csippent* | *csürrent*: vadra rivall | *csubbant*: követ dobál a folyó mélyébe | *dühent*: tundo NySzt. | *elficczent*: elhibáz nyelvével | *illent*: illet ÉrsC. 346. kezeeben zeep aranyas vezzew kywel meg *ylenthween* (sic!) ewtet ErdyC. 446. *kommant*: agyon kommantotta Nyr. XIV. 427. | *köppent* | *köppöget*: iddogál TSz. | *fölkurrant*: kikrákog Nyr. XV. 141. | *köhent* t. i. egyet (Nyr. VII. 469.) | *littyent* egy csókot Nyr. XI. 93. | *legyent* ÉrsC. 519. *legyint* Pesti Fab. 80. | *meglöccsent*: megver Nyr. XVI. 431. vö. *lőcsöl*: fustigo Pös: Igazs. II. 619. *meglőcsöz* NSzt. | *murrant*: mikor a követ hengergőleg dobják le murrog v. durrog | *rá-nyirrent*: rávág Nyr. XV. 188. | *pisszant*: hozzányul Nyr. XVIII. 478. | *be-pörkent*: egy kicsit befűt Nyr. XVII. 285. | *rippent*, *rittent*: csap pl. pofon | *visszarucczent*: szalajt VIII. 513. | *siffent*, *csisszent* a lábával | *settent*: ráüt IX. 565. | *sutant*: súg VII. 428. | *el-szellent*: 1. levág egy szeletet, 2. szelet bocsát Nyr. XVI. 237. | *szimmantom*, hát olyan bűdös vö. *szimatol* | *szürent*: szüret JordC. 838. | *szusszant*: athem holen TSz. | *ujont* ErdyC. 568. b. ez vylagnak meg wyyontasara es megtereyteesece el bochattateek | *ümment*: bolingat TSz. | *varrant*: entweichen Grad. Orsz. 170. | *vonont*: meg nit-

tam en zamat es vonontottam zelletet : os menm aperui et atraxi spiritum AporC. 95.

Ide való *szottyant* : permitto Nyr. I. 429. továbbá : *füllent, fillent, risszant* : rumpo, findo. Simai. Valamint *csattog* mellett van *csattant*, úgy képződhetett *kattog* : *kattant* hirquitallio ; *kortyog* : *kortyant* ebibo Tm. 268. *hortyog* : *hortyant* (meghortyantja magát NySz. noha hozzávehetjük a vele egy jelentésű s bizonyosan egy eredetű *horkan* igét : Egyik a *horkanó* gyeplőst, másik a kirugó ostorhegyest tartá Nyr. XXII. 275. továbbá : *horkant* : stertere TSz). Valószínű, hogy *kullant* furtim tollo (Matkó BCsák. 220. Prág. Serk. C 2. a *kullog*-hoz tartozik, mert ennek egyik jelentése : *lauern. leselkedni* | *kurjant* (*kurjánt* Nyr. VII. 469.) úgy látszik hasonló analógiára alakult *kurjog, kurjogat* után. Közös töszavuk a *kurja* szó : Egy nagyot rikkantott, kurja! ebein e k Gvad. FNót. 13. Hasonló *hökkent* mellett : *hök* repellentis vox, ho, halt ! Höc mint fut az aplemus Helt : Mes. 206. s megjegyzendő : *meghökköl* : retundo, reverbero NagyszC. 184. Pázm. Kal. 443. Analógia lehetett még a *rikkant* (*ri, rív*-igekből). Különbven hasonlók s szintén valaminő hangnak a létesítését tartalmazzák : *cihent, durrant, kurrant, puffant* stb. (alább még egyéb fajtáju, de ugyanilyen jelentésű műveltető igéket is fel fogunk sorolni).

Végül megemlítendő : *fittyent* : 1. concrepo digitis 2. pervenire facio pl. «ide füttyentette szép hire historiánknak» Fal. TÉ. 59. Szarmazik pedig ez a *fitty* szótól, melynek jelentése : das schnalzen, nasenstüber, ebből : fittyet hány az orra alá (vö. orrunk alá nem paczkázhatnak Nyr. XXII. 365) ; tehát semmi köze a *füttyöl*-höz, a melylyel ma összeboronálják (vö. S. J. füttyent : *sibilo, revoco*). Van még egy *fittyen* : decido *kifittyent* : fallen lassen, mely amattól, úgy hiszem különböző, s a *fityeg* : hängen rokona.

Már az idézett példák egy csapata bizonyítja tehát, hogy nincs meg mindig a párhuzamosság az $n > nt$ képzők között, noha kétségtelen, hogy az átható (ill. műveltető) alakok kezdetben csak az átnemhatókból fejlődhettek. Szóval tény, hogy az *-nt* képzés függetlenné lett s önálló sorozatot is alkot alakilag s jelentésbelileg is, a mi nem zárja ki, hogy számos, sőt legszámosabb esetben főmarad az *-n* képzéssel való összeköttetés.

Bővebb bizonyossággal szolgálhat ezen tényhez azon körülmény, hogy viszont van sok átnemható mozzanatos ige, a melynek nem járatos átható megfelelője. Ilyenek például :

Burran : fölroppen MTSz. | *buzzan* : felbuzzant a víz, kezd forni TSz. | *kicsikkan* a láb : kimarjul Nyr. IX. 428. XVIII. 371. (más eredetű az előbb említett *csikkan* : nyekken ?) | *duzzanik* : kerekedik (jó kedve) TSz. | (ki)harsan : tőz ki harsana DóbrC. 35. | *huttyan* : vékonyodik, összeesik Kriza. TSz. | *leffen* : lelóg TSz. | *lukkan* : véletlenül valamire talál TSz. | *porczan* VeszprC. 102. *kiposszan* : nyomkotta, nyomkotta (az üres gumilabdát), osztán éccerre csak kiposszant Nyr. XXI. 44. vö. *poszog* : lassacskán hang nélkül búzt ereget TSz. | (meg)rossan : meghrossangyon az the meehód, putrescat femur tuum JordC. 128.—*reppen* : kissé megreped Nyr. XIV. 572. | *szeppen, szöppen* : megijed TSz. vö. *sze-*

peg, szöpög | *törren*: fremo, rauschen Kónyi: VM. 58. | *meg-tippan* a kalács: nem domborodik ki a sütéskor IX. 565.

Mozzanatos képző az *n* ezen mult igenevekben: *szövent, szönt*: szött? — Vrnak zova égbe zöventet meg ielent: Vox domini revelabit condensa. DöbrC. 74. Meg yelenth egybe zönteketh. KeszthC. 64. KulcsC. 63. Evzve zevnt hayat meg mutattatta. DomC. 174. (ugyanott 174 *evzze zevttee*). | Szintúgy kérdéses alakú ez a szó *ajontó*: ajtó JordC. 444. Az kedyglen ky nyomotwan az *ayonton*. *Ijenő* jelentése terribilis (ill. metuendus, timendus), tehát *ijesztő*, a mi nem akadály, hogy a feltehető *ijen* ige átnemható volt. Mert pl. *félő* is használtatik ilyen átható jelentésben pl. Félő helyekre megyek: pergam in regiones metuendas Ladányi: Decr. 17. vö. Wallyatok w nagy neweth, mert *yencw* ees zenth: quoniam *timendum* et sanctum est KulcsC. 240.*)

Vége *hywöntőzes*: kühlung szóból ÉrdyC. 476. l. (l. NySz.) lehet egy *hivönt*: hüt igére következtetni.

Érdekes még *hiventés* DöbrC. 503. (Imre Sándor idézi Magyar Ny. Tört. 141. s kötelességem ezuttal megemlíteni, hogy több adatra, melyek a NySz.-ban hiányzanak, ő általa lettem figyelmessé) A mondat melyben előfordúl, így hangzik: «Hog ha *remensegnek hiventesere es hátnek erősseítésere* niha cristos körülö alloknaak v nekik erdemek bizonsagara enihiet es illeket meltol mvatni stb.» Ezen összefüggés okaért eleinte azt hittem, hogy a jelentése *fiducia, bizalom, biztatás*, miglen Simonyi figyelmeztetett a *hiedelem* szóra, melynek jelentése: *kühlung, erleichterung, labung* és megtalálható ezen kifejezés mása ÉrdyC. 607. l. Remeensegnek *hyedelmé*. Hasonló jelentésű *meghiedelmez* NySz. Vége ugyanilyen értelemben használja Fal. a *hivesül* igét: Se nem támadtak fel e világra, se nem *hivesülnek* a másikon NA. 211. szintúgy Pázm. *hívösölés*-t: Isten nekik legyen irgalmas és adgyon nekik *hívösülést* Luth. V. 466. Mindezekből világos, hogy *hiventés, hívöntözés* egy eredetűek.

Hozzávethető ezekhez: *csittehenet* EhrC. 136. *csittenet* uo. 136. vö. *csittehenedik* conticesco EhrC. 41.

Kérdés még, miből származik *meg-szönteni, meg-szönteni*: megsejteni (Krizsa). Talán a *szemel* párja, minthogy megvan *szemteni* is, a mint Simonyi figyelmeztet.

* *Feszent* part. perf. és olyan mint *szövent* vö. az *megh fezent iesus* DebrC. 498.

Analógia nélküli alak *hasollont*: *hasonlóvá lett* vagy *hasonlít* helyett: Ember hevsaghoz *hasollont*: homo vanitati similis factus est. DöbrC. 223. Ha a latin szöveg nyomán perfectumnak vesszük, marad *hasollon* mint átnemható ige, melyhez hasonló volna *szöven, feszen, ijen* (mindig föltéve, hogy nem iráshibával van dolgunk, a mi *ijen* kivételével nincs kizárva, minthogy az idézett példák tudunkkal párja nélküliek.)

d) r tövűek:

árt v. ö. árik, romlik Nyr. IX. 428. 533. | gyárt | márt vö. márás : tinctus, intinctus, Eintünkung, Fark. MA. (ha nem sajtóhiba!) | sért.. Ért, kísért, tart mozzanatos képzésűeknek vétetnek.

e) Sz z tövűek:

Ázt: kenderásztani, kenderásztó, áztom Nyr. XVII. 134. | emészt enyész | foszt | kész | magaszt | oszt | szerkeszt | szerket. MünchC. 49. vö. szerkszik, szerkeszik | veszt | vigaszt. Érdekes: lekoszt, foszt vö. koszik: foszik Nyr. VIII. 426. Igen sok sz végű műveltető ige van, melynek d képzővel van képezve a megfelelő átnemhatója. Néhány a ritkábbja közül: koppad: koppaszt | meglipped, freudig zuhören; meglippeszt, bezauern | melled, kahl werden; melleszt, mellyeszt | nyonvad: nyomvaszt—elsikkad ausgleiten: elsikkaszt, abscondo, celo | betuhad, obturor: tuhaszt | elvülad, separor: elvülaszt. Ez az alak Simonyi szerint néhány olyan igeről, mely d, sz képzővel egyformán képzett átnemhatót, (nyugod-, vigaszik) terjedhetett el ily általánosan. vö. UgAl. 193, 303. Sim. Nyr. VI. 196. X. 147. Anal. hat. 21.

A régi nyelvben még vannak d végű (-hod képzős) átnemható igeik, melyeknek átható (ill. műveltető) párja úgy készül, hogy a d hangzót a műveltető t váltja fel (vö. Imre 133. Simonyi Nyr. XIV. 32.) pl.

bünhöd Péld. 78. > bünhöt: büntet, bánt NagyszC. 99. JordC. 718. | bühöd-ik: putesco, foetere incipis > bühöh: stinken machen; amaz bühöhöz NagyszC. 172. emez bühöhöz Hall: Hist. II. 65. söt bühöh Com: Jan. 159. Misk: VKert. 667. | hürhedik: crebresco > hürhet: vulgo, evulgo; a mellett hürheszik is, de hürheszt ismeretlen s hüreszt ritka s nem régi (l. NySz.) | sehöd > sehet; a NySz.-ban hibás a mutató szó: seheshzik, sehühshzik; legalább adatai közt egyetlen sz-es példa sincs. Mert abból, hogy DebrC. 532. sepherek van, nézetem szerint nem lehet valószínűséggel létező seheshzik alakra is következtetni. Különben a hürheszik mutató szó alatt is csak egy van sz-vel GuaryC. II. 57. el-, meg-hürheszik alatt egyetlen egy se; de igen is v mellett számos d hangzós alak | szühed, szühed (szühed) > (el)szühhet: zerstreuen (Kár. MA.); utóbb szüheshzik teljesen kiszorította, noha még ma sincs *szüheshzik igénk | szühühedik, szühühedik: deliro; szühühül: insano > (meg)szühhet: furere facio (Mel: Sz. Ján. 406. | mérgehühedik, mérgehühed > (meg)mérgehühed: erzürnen DöbrC. 148; már mérgehühed is megvan GuaryC. 12. | (el)jühühedik: Mi módon tévehühedél el KrisztL. 7. > eltévühühedél Izr. házát (idézi Simonyi pontosabb helyjelelés nélkül a Bécsi s AporC.-ból Nyr. XIV. 32. NySz.-ban nem találtam.) | vérhühed: Kyknel (t. i. sebekkel) sebhethven te zent vereduel verhühuel GömC. 115. (Jelentése nem sanguinem sitio: nach blut dürsten mint a NySz. állítja, hanem sanguine madere: bluten: vérzik) > (meg)verhühed: cruento, blutigmachen WinkC. 203. Nyr. X. 470; mellette (meg)verhüheshzik NádC. 256. noha verhüheshzik nem mutatható ki | ügyehühed esetleg ügyehühed is következtethető MünchC, 156. Menden nep vühühed

uala halgatuan ötet: omnis populus suspensus erat audiens illum > megfelelője: *ügyehét*, MünchC. 252. *igyeht* BécsiC. 61. exhortor; de figyelemre méltó GKat.-nál már *igyeht*. Vö. még *terjed: terjet* Mon: Kép T. 3.

Találkozik két *z* végű intransivitum is, melyek áthatója hasonló képzésű s alakú pl. *kárhozik: condemnor* > *kárhoz: damno* infero | *szerkezik: sich vereinigen* > (*egybe*)*szerket: coniungo* MünchC. 49. | *Helyhez* (HB.) átható valamint *helyhet; jobban elterjedt* azonban hasonló jelentéssel *helyheztet*, ritkább s későbbi *helyheszt* | *vérhet* mellé idézi Simonyi Nyr. XIV. 32. *vérhez* Nádor C. 256.

Végül megemlítendő BécsiC. 321. *fertehet keéneret*, mely *fer-tehedik igeneve lehet, mint pl. *sephet*, (AporC. 43.) *sebhatt* (PeerC. 177.) a *sebhedik* igéjé. *Fertehetes: mala pax* Ném. Gl. 123. *fertéhét igére mutat, Zolnai szerint (Nyr. XIV. 299.) Ugyanezen tőhöz tartozik; *fértő, fertőz, fertelmes, ferteng (fétreng)* stb.

Bármily kevesek számra nézve ezen adatok, arra engednek következtetést, hogy régebben pusztá *t* volt a *d* végű igék műveltető alakja, tehát hogy valóban újabb fejlődés az ilyen igék *-szt* végű műveltető formája. Lehetett továbbá több (*ho*)*z* végű igének is hasonló pusztá *-t* végű párja, s valószínű, hogy ezek változtak előbb *-szt* végűekké. Maga az átnemható *-hod, hoz* képzők is változtak gyakran egy s ugyanazon szón, a melyek ennél fogva átható formájukban is majd *-t*, majd *-szt* végzettel használtattak (l. fent). Ily formán történhetett, hogy midőn a *-hod* képző valamely okból elavult, vele együtt letűnt párja is s megmaradt pótlékkul az *-szt* végzet.

Azonkívül a fenti adatok egy más fontosabb kérdés megvilágításánál is nyomra vezethetnek. A mai *-ít* régi *-ojt* képzőt Budenz tudvalevőleg gyakorító *-js* a műveltető *-t* összetételének tartja. Szilády és Simonyi (Nyr. XIV. 30.) hivatkozva a f. e. *zabaduth, tanutott*-féle alakokra, azt hiszik, hogy a reflexiv *-ól, -úl* képzőből alakult s régiebb *-ólt* helyett fejlődött.

Leghelyesebb volna talán a következő feltevés. Az *-úl* valamint az *-ojt* képzőknek közös eleme *o* vagy *u* > *v* helyett; ehhez járul *-l* képző, s akkor az ige átnemható; vagy hozzájárul a műveltető *-t* s lesz belőle átható ige. E szerint **tanov-l: tanul* és **tanov-t: *tanox-t* (vö. *indoht, fordoht, zoboducha* stb.): *tanoj-t*. Azaz ugyanazon képző váltakozva *l* vagy *t* végű, a mint az ige átnemható vagy átható.

Szakasztott olyan eljárás, minőt a *-hod, -hoz* > *-hot* képző-párokban tapasztaltunk.

A hangváltozás ellen nem tehető kifogás. Így pld. egy vogul *-zt* képzőt is *vt *ft-ből származtat Budenz Ugal. 259.

A *-vt, -ft* általános műveltető képző a mordvinban is pl.

nājan: lát > *nāivan*: látszik > *nājaftan*: mutat; *sodan*: tud > *sodaftan*; *sajan*: jön > *sajavtan*.

Zürj-votj. *berga-l*: sich wenden > *berga-t*: drehen, wenden; votj. *šua-l*: brennen > *šua-t*: anzünden hasonló képzésűeknek mutatkoznak, s Budenz ezt maga összeveti a magyar *-ül* > *-ojt* képzőkkel. UgAl. 269.

Egyébiránt ez a magyarázat sokkal bővebb s részletesebb megokolást követel.

Ákárhogy történt, mindenesetre általános nyelvszokássá vált, hogy a *-d* végű átnemhatók *-szt* véggel alkotják a megfelelő átható igét. Ettől is eltérnek, amennyiben nincs *-d* (sem *-sz*) végű alakjuk, a következő igék: *dögleszt* Nyr. XXII. 429. *dugaszt* (*dugaszol?*) *hírleszt*, *hullaszt*, *izgaszt*, *juttaszt*, *lobbaszt*, *mulaszt*, *rezeszt* (EhrC. 159) *tenyészst*, *elveszeszt* stb. Olyan igék ezek, a melyeknek megvan a rendes analogiájuknak megfelelő műveltető képzőjük (*-t*, *-at*), sőt ezzel a rendes képzővel általánosabban s gyakrabban is használatnak; tehát ehhez a rendkívüli alakjukhoz csak azért juthattak, mivel a különböző műveltető képzők különleges alkalmazása idővel erősen meglazult s összezavarodott. Alább erről még bővebben is fogunk szólni.

Megemlitendő: *beleped*: *belepeszt*, tego, obtego; mind a kettő átható.

f) *v* tövüek:

A tövégbeli *v* a műveltető *-t* képző előtt *u*, *o*, *ö*, *e*-re változott. Ezek: *alot*, *alut* | *alkut*, *alkot* | *eskiüt*, *esköt*, *eskét* vö. *megeskütés* | *elgyalut*, *obstupefacio* vö. *nelkigyaluszik*, *obrigesco* | *feküüt*, *feköt*, *fekét* (most nyílt *e*-vel, valamint *esket* | *haragut*: *haragít* (ystenth reaaya *haragwta* ErsC. 459. vö. *haragul* EhrC. 15.) | *nyugot* (nywgottyaaq ew testöket ErdyC. 83.) vö. *nyugik*, *megnyugás* | *nyomot*, mit füssen treten EhrC. 11. vö. *nyomvad* uo. 41. | *szérkét* coniuugo (kiket isten égbe zérkétét, embér mégné valazia MünchC. 49.) vö. *szérkszik*, *szérkészik*, *iungor*. — Még *ít*, *ét* vö. *ökör-ító*, (*it*, *potus* PozsC. 17. *ítas* Fal. NA. 122. *éte*, *bére*).

Végül van néhány magánhangzós tövü, de csak most az, minthogy eredetileg *v*, *l*, vagy *j* mutatható ki a *t* előtt:

Hüt vö. *meghüched* WinkC. 254. *hyvöt* DöbrC. 92. *hivtözik* Rim: Ének 275. sőt *hültés* MAL. *borhültő* Gér: KárCs. IV. 444. *hüil*: *meghyuel* EhrC. 110. stb. | *nyit* *nyojt MUGSzt. | *süüt* ugor *teg | *vét* vö. *velte* MUGSzt. | *vet* MUGSzt.

3. §. *-At* képző.

1. Képez átható igékből tökéletes műveltető, átnemhatókból készítettő igéket. Ezen igék többnyire két mássalhangzóval végződnek, vagy még most is, vagy a nyelvhasonlítás útján van ilyen alakjuk kimutatva (Budenz Szótárában).

Rendesen nyoma van a kiveszett egyik mássalhangzónak a megelőző magánhangzó hosszúságában. Ezek:

a) *l* tövűek:

hallat | *megkémlet* | *taglat*, schlagen lassen | *vallat* | *tolat*; a régi nyelvben még *tollat* Helt. Krón. 171. s még inkább *tolyat* NySz. Ismeretlen eredetűek: *csillat*: szöktet, ugrat TSz. | *születik*. Egy mássalhangzóval végződnek: *dúlat* (a TSztban *dullani*, *dullatni* más jelentésű). *ölet*, *nyalat*, *nyelet*, (vö. *nyeltették* AporC. 112.) *Mulat* is áthatóból származik vö. Es num így ember mulchotia az vermut HB. mindamellett nem igazi műveltető, már nagyon régóta pl. Vtanna, valo hwz eztendöt wr istennek zolgalattya bar mulata a ÉrdyC. 571. l. Oka, hogy a *múlik* párja lett. Ritka szó *meghívlet*, mely *meghível*: catechiso műveltető párja. Előfordul ÉrdyC. 624. (Zent marton) az zent egyhazhoz fwtwan *meghívelte vala magaat* vö. passivumban: Emerenciana . . lehet hog meeg chak *meg hívelte volna* CornC. 416. cselekvőre l. NySz. (Imre 128. nagyon téved, mondván *meghület*: *meghűt* ÉrdyC. 624. vö. Mátyás Flórián NyK. IV. 202.)

Ennél több ilyen tövű átnemható igéből származott ige van (jelentésükről l. alább). Oka ennek az, hogy az *-l* részint mint gyakorító, részint mint denominatív képző nagyon elterjedt. Ezek is mind kettős mássalhangzón végződnek. Ilyenek:

állat | *döglet*: verpesten Nád C. 310. *eldöglet* ÉrdyC. 25 stb. | *fénylet* MünchC. 22. splendere facio | *csuklat* | *hullat* ÉrdyC. 538. | *hullaszt* először Gvad. | *ihlet*: Ezeket ihlette neked vr Jesus: inspiravit EhrC. 22. | *illet*, applico, tango (*illeszt* nincs is a NySzt.-ban) | *kellet*, csak ilyenformán: *kelleti magát* | vö. *kelletik* placeo | *késlet* (késel, késlel, késetet) | *ozlat* (jelentésre más, mint *oszt* vö. Thy nywgomlas elmetekel ozlassatok el egyebeknek bozzwsaagh theetheleth ÉrsC. 201. l. Megosztatá az ur az én ellenségimet MA. Bibl. I. 281.) | *szállat* (régibb: szállít?) | *tündöklet*: Isten az ő felséges dicsőségét ki tündökleti MA. Scult. 754. | *váslat* (*vásít* ujjabb).

Szenvedő alakban ismeretesek pl.

bódoglatik BécsiC. 152. 154. | *cséplet ik*: hanem ha az gabonafev leyend meg chepletevt CornC. 264. | *megfeszletik*: dissolvitur BécsiC. 283. | *forbátlatik*: compensatur, retribuitur pl. Földnec meddősege mertecletic auag forbátlatik barmoknak sokassagauál BécsiC. 214. Teneked megforbátlatik az igazacnae felkeletecben MünchC. 145. | *hajlatik*: fondatad a földet ő alhatatussagan: nem hailatik le örökkel örökke, non inclinabitur in saeculum saeculi AporC. 66. | *elhámlatik* AporC. 4. BécsiC. 55. | *mértékletik* | *lelettek*: el vezöth wala es megleletteteek ÉrsC. 11. | *megnyilatgatik* JordC. 814. | *ostorlatik*: emberekkel nem ostorlatnak, cum hominibus non flagellabuntur DöbrC. 137. | *ötletik*: emano ÉrsC. 149. *előtletik* MünchC. 29. *kiötletik* EhrC. 68. *megötletik* CornC. 83. | *panaszlatik*: imad ti erettetek hog ti hihtsagtok ne panazlassek DöbrC. 523. | *törlet*, *törletik* (l. alább) | *vezérlatik* HorvC. 226. | *tökletik*: Az het

nyavalyaságok, kik az bwnöswwkbn itélet napian meg tökelleznek VirgC. 114. vö. MünchC. 109. ÉrsC. 53. stb. *megh teekellettetöt* JordC. 816. vö. *eltökéllíti magában*: statuo Pös: Igazs. II. 108. | *zárlattatik*. Ezek az halálnak ablaky, melyek ha be nem zárlatnak VirgC. 136. | stb. stb.

Ezen szenvedő alakok is világot vetnek a műveltető igék hangtani alakulására, mivel kétségtelennek látszik, hogy a szenvedő igeragozás a műveltetőből fejlődött (vö. Szinnyi Nyr. XXI. 102.), noha abból nem következik, a mit tán fölösleges is megjegyezni, hogy minden szenvedő alakból egy valóságos műveltető ige létezésére vagy akár csak lehetőségére is lehetne mindig következtetni. Figyelmet érdemel még az is, hogy sok a fönt idézett igék közül ma már *-at* helyett *-tat* képzővel alakul (vagy alakulna) a szenvedőben s műveltetőben, a mióta tudniillik a régi nyelvben szokásos mássalhangzó-torlódás egy közbeszúrt magánhangzó által megszüntetett pl. *csépettet* (de tájshólásban még *cséplet* is MTSz.). Bizonyosságául azon törvénynek, mely szerint dupla mássalhangzó után *-at*, egy mássalhangzó után *-tat* a műveltető képző. Lappangó kettős mássalhangzó után, azaz midőn az eredeti kettős mássalhangzó egyszerűvé vált s esetleg csak egy magánhangzó hosszúságában maradt nyoma, szintén lehetséges a *-tat* is az *-at* mellett pl. *mostatik* KulcsC. 275.

b) *j, gy, ny* tövűek:

fej (rendesen *fejet*; de így mondják, *bort fejteni*, a mely hogy szintén ide tartozik, s nem a *fes-lik* igéhez, arra nézve bizonyíték *borfejni* LevI. II. 49. 87.) | *váj* (ezzel egyenlő eredetű *vág*) | *foly* vö. *folyat* > *folytat* | *fogy* (most *fogyaszt* > *fogyat* helyett) | *hagy* | *hány*. Ezek közt *váj, foly* eredetileg két mássalhangzósak. *Hány* is **hagyan, *hajan*; *fogy, hagy* végső mássalhangzója kiejtésre akár kettősnek tekinthető.

c) *r* tövűek. A következők részben most is kettős mássalhangzón végződők, részben a nyelvhasonlítás kimutatta, hogy kettőssel végződtek, a melynek nyoma még az utolsó magánhangzó hosszúságában nyilvánul és ezek *-at* képzővel (is) képezik műveltető formáikat:

bír: *biratott* (Gér: Kár. Cs. IV. 292.) | *ér* | *fér* | *fúr* | *gyötör*: *gyötret* BécsiC. 3. ErdyC. 239. stb. | *jár* | *mar* | *mér* | *nyer* | *nyír* | *szúr* | *tár* | *tipor*: *tiprat* | *tör* (vö. *sért* MUGSzt.) | *ugrat* | *varr* | *ver* | *zár* | *zúr*.

Ismeretlen eredetűek, de hosszú utolsó magánhangzójuk szintén eredeti kettős mássalhangzóra enged következtetést, vagy ha nem is, amazok analogiáját követhették:

gyúr | *gyűr* | *ír* | *szór* | *szúr* | *túr* | *Mer*: *haurire* szintén *meret*; de inkább *merített*. Amarra a régi nyelvben nem találtam adatot.

Megjegyzendő, hogy a mint később bővebben fejtegetjük, ezen igék java része nemcsak *-at*, hanem *-tat* képzővel is járatos.

Ki van mutatva eredetileg is egy mássalhangzós végzetűnek: *kér, vár* | Használatnak egyformán *kértet, vártat* alakban is; tehát föltehető, hogy a fentebbiekkel egyforma alakjuk vonzotta őket az *-at* körébe. Különösen mivel áthatók is.

Átnemhatóból:

sirat jelentéséről már fent szóltunk. Sajátságos tőszava is (*sír*), mely talán a *si-ri* (*siv-rív*) összefoglalása. Fogjuk mindjárt vele egy kalap alá *sikat*, mely a. m. weinen machen NySz. A MUGSzt. 327. idézi *fájdít* jelentésében is: *fejít sikatta* Nyr. II. 136. És elválasztva ezt a *siv-tőből*, összefogja a *sajog, sajol* igékkel. Noha a jelentés miatt ez fölösleges, mert a *comploro* > *laboro*, *weinen um etwas* > *leiden an etwas* könnyen egyeztethetők. Vö. Szomorító siralomra hija szerelme, *elestét keservesen síja* Gyöngy. KJ. 56. Fiamnak vezedelmeem syratom: ÉrdyC. 519. l.

d) *n* tövűek:

bán | *fon* | *fen* | *ken* | *von* | *ún*; csak *fon* kettős mássalhangzós; *men-* | *szún* | átnemhatók. Ide vesszük *töm* *telm.
Ezek is váltakoznak *-tat*, *-at* között; — de csupán: *fonat*

e) *s* tövűek:

ás | *les* | *mos* | *nyes* | *vés* | mindnyája átható *s* kettős mássalhangzós. Szintúgy:

f) *z* tövűek (két mássalhangzóval):

füz | *győz* | *hoz* | *húz* | *lázzat* ÉrdyC. 29. (Pázm.-tól fogva *láz-zaszt*) | *néz* | *nyúz* | *ráz* | *úz* |

g) *sz* tövűek:

metsz | *tetszet*, gefallen erregen. Eredeti *tetüszik* (vö. *feküszik*) igéből vö. *tetütt* Nyr. I. 36. MUGSzt. | *játszat* ludificor, täuschen, verspotten ugyanazt jelenti *játszodtat*, mintegy játékot úz vele, er *macht sich ein spiel aus jemandem*; de maga az egyszerű ige is hasonló értelemben igekötővel pl. Ilyen szókkal játékozta meg Hall: Paizs. 2. vö. még *Meg itta avagy fel iaczotta marhaiat* Tel: Evang I. 353. *Eljátszottad* már kis játékidat *Vörösm.* | *mász-* pl. *Fölmászatja a fára*; noha nem dupla mássalhangzós.

h) *g*, *k* tövűek: 1. Eredeti, most lappangó kettős mássalhangzóval:

ég | *fog* | *csuk* | *dug* | *rak* | *szeg* | *vág*

2. Gyakorító *-g*, *-ng* képzős átnemható igékből képzettek:

Abajgat: kiabál, bolygat, megkerget vö. *abajog*: panaszkodik TSz. |

bolygat | *bönget* vö. *böget* | *borongat*: *contego, mergo* vö. *borong, borul* | *csavargat* | *csandargat*: *csóvál, kever* MTSz. vö. *csandaritt*: *tésztát dagaszt. csandarog*: *farkát csóválja, csandër*: *hamis, gonosz* uo. | *csenget* | *cserget* | *csörget* | *csorgat* | *csikorgat* | *dongat* | *dönget* vö. *döngeszt* | *döczőrgeti* *termetét* | *dörget* | *egyenget* | *fácsargat* | *fertenget* | *fintorgat* | *forgat* | *gömbölyget* | *görget* | *háborgat* | *hömpölyget* | *hengerget* | *henterget* | *hunyorgat* | *ingat* | *izgat* | *keserget* | *kerget, kerenget* vö. *kerdül kerít* | *kongat* | *könyörget*: *kegyes beszédekkel engeszteli vala, könyörgeti vala* RMKV. 53. *megkönyörgeti* ÉrsC. 583. | *korgat* (*korrogat, korrogat*) | *lappangat*, vö. *lappogat, lappangat* | *lenget* | *marczongat* (*áthatóból*) | *melenget*, | *melegget* | *mesterget*: *nörgeln* | *mozgat* | *nyavalygat* | *nyomorgat* | *penget* | *perget* | *pirongat, porongat* | *pihenget*: *halito* Fal. NA. 167. vö. *piheg* | *rebesget* vö. *rebeg* | *renget, ringat* | *sajgat* | *sanyargat, sikongat* Arany, Toldi IX. | *sömörget*: *runzeln, sömörög*: *runzelig werden* | *siirget* | *szédelget* | *szégyenget*: *verspotten*, vö. *szégyeng*: *sich schämen* | *szorgat* | *szorongat* | *tapongat* Thaly: VÉ. I. 389. | *tántorgat* | *tekerget*: *urgeo* | *tenget* | *térenget*: *circumago pello, téreng*: *volvor* vö. *téreget*: *roto, verso* | *ujjongat* | *villongat* vö. *villogtat* | *zargat*: *zavar, kerget* Nyr. XVIII. 430. *mezajgat*: *fugo* vö. *zajdít, zajdul* | *zenget* | *zörget* | *zsugorgat* | *stb. stb.*

3. Külön csoportosítom a következő igéket, a^e midőn a *-gat* képző olyan tövekhez járul, melyek csak származékaiban élnek:

Aggat: 1. *suspendit, nectit*. 2. láb alatt van, utban van TSz. MTSz, vö. *akad* | *faggat*: *fakad* vö. *Fakasztani*: *gondolatját kijelenteni* TSz. Úgy vélem, hogy a *faggat* párja *fogat*: *vallat* TSz. vö. *lappangat*: *lappangtat* | *liggat* NagyszC. 47. *lyuggat* Pázm. Préd. 358. *liggat* Debr. Christ. 115. Megy: Szöv. 113. vö. *líkaszt* | *lüget* > *lügget* helyett: *taszít, üt, dob* TSz. vö. *lökög*: *moventur, agitatur* S. J. | *nyegget*: *nyaggat* vö. *nyekeg, nyektet*: *síkat, ríkat* TSz. NySz.-ban: *nyeggent, nyegtet*: *resonare facio* vö. *megnyökken* (a *nyaggat* nem a *nyegget* mélyhangú párja, hanem úgy sejttem, a *gyakni* származéka) | *nyiggat*: *nyikorogtat* hegedűn Nyr. XIV. 527, | *raggat*: *ragasztva aggat* Nyr. 15. 187. *raggattam* bele: *ragasztottam* Nyr. XII. 186. | *regget*: *rekeszt* Szal. Krón. 134. | *riggat*: *ríkat* (Kriza) | *szaggat*.

Alakra hasonlók: *biggat*: *kedvre éleszt* (forrását most nem találom, Szinnyeinél hiányzik) vö. *Menny csak bizgesd meg a tüzet* Nyr. XI. 39. *bizgat, bizget* MTSz. | *duggat*: *dugdos* Nyr. XXII. 269. vö. *dugaszt* *függat* DöbrC. 214.

Ezen példák egy része *-aszt* képzővel is, sőt inkább ezen képzővel járatos, azok tudniillik, a melyeknek átnemható párjuk *-d* képzővel képeztek.

Már a régi nyelvben is megvannak közölük: *aggat, faggat, liggat, regget, szaggat*; tehát csak *raggat* nincs kimutatva. Ha elfogadható volna az a föltevés, hogy a hosszú *-g* csak erősülés, vagy a *-gat* képző hatásából keletkezett analogia, akkor újabb adatokat nyernénk azon magyarázatunkhoz, melyet fönt a *-d* > *-t* képzők váltakozó viszonyáról a *-hod* > *-hot* képzők alkalmával kifejtettünk.

i) *t, d* tövűek:

festet | *adat* | *elféddet* | *hirdet*, (*hírlet*, *híreltet*, *hírhet*, *hírzet*) | *hordat* | *iktat* | *juttat* (*iochtotnia* HB.) | *kezdet* | *megkiáltat* Kár. Bibl. I. 426. | *küldet* | *mondát* | *szántat* | *tartat* | *megtudat*, *nachfragen lassen*, *notum facio*. Végül *szedet*, melyet szintén idesorozunk, noha nem ismerjük etymonját.*)

4. §. Kombinált *-tat* képző.

1. A *t* tövűekhez sorolhatók most már mindazon átható igék, a melyek a műveltető *-t* hozzájárulásával váltak áthatókká. Mint-hogy pedig ezáltal két mássalhangzón végződnek, áthatók s azon felül egytaguak, ők is az *-at* képző által válnak műveltetőkké pl. *óhajtat*, *gyűjtat*, *bontat* *hintet*, *kisértet*, *áztat*, *ragasztat*, *hűttet*, *téttet*, *vitet* stb.

Világos, hogy csak *-at* az a képző, mely ezen igéket valódi műveltetőkké alkotja, de a nyelvérzék könnyen csalódik, valamint más, úgy ezen esetben is (vö. Simonyi MNY. II. 107 kv.) Összeveti ezen másod-származékokat az átnemható alapszóval, *bomlik* > *bontat*, *ázik* > *áztat*, *készni* > *készlet* > *késztet*, *kisér* > *kisértet* s azt véli, hogy a *-tat* egységes műveltető képző.

Megerősítik ebben a vélekedésében: 1. a számos *-aszt* végű igék műveltető formái. Ezek most általánosan az *-ad* végű átnemható igék átható párjai, de ki van mutatva, hogy az *-asz* végűekről terjedtek el (l. fent 12. l.). Ilyen pl. *vigaszik*, *kész*: *urget*, *nyugosz-ik*; és gyakran váltakozik a *d* > *sz* ugyanazon igéken pl. *szaporoszik*, *eltévelyeszik*, *kesereszik*, *kevereszik*, *mérgeheszik* (*mérgehedik*, *mérgedik*), *munkáloszik*, *nyavalyoszik* l. NySz. Igaz, hogy idővel, miután az *-asz* végű igék kivesztek, az egész *-aszt* is szerepelt képző gyanánt (Simonyi Anal. hat. 20), mint bizonyítják *omlaszt*, *bomlaszt*, *fejleszt*, a melyek egész más csoportbeli igéktől származnak. Oka ennek csak az lehet, hogy az *sz*, (mint már említettük) bele-tolakodott némely *-at -it* képzős igébe, mint pl. *juttat*: *juttaszt*; *izgat*: *izgaszt*; *uszat*: *uszaszt*; *rémít*: *rémiszt*; *röpít*: *röpiszt*. Ezekből ilyen associációk alapján, mint *jut*: *juttaszt*, *uszik*: *uszaszt*, *hány*: *hányaszt*, vált el az *-aszt* külön műveltető képzőnek.

Azonban bizonyos, hogy volt egy idő, midőn a pusztá *-t* volt az érezhető képző, midőn még az *-asz* végű átnemható nagyobb számuak valának. Ezen igékből pedig valódi műveltető igék ismét az *-at* hozzájárulása által képződnek: *ragaszt-at*, *halaszt-at*, tehát ismét leválhatott a *-tat*, mint egységes műveltető képző.

Ámde nincs épen szükségünk reá, hogy ilyen ma már nem létező alakokat hijunk segítségül. Ha pusztán a *halad* > *halasztat*

*) A *p, b, v* tövűekről alább lesz szó.

alakokat vetjük is egybe, akkor is megmaradna *-sztat* a műveltető képzőnek. Nem is volna lehetetlen, hogy ilyen érzés támadjon a nyelvben. Azonban ekkor úgy tűnnék fel a dolog ez esetben, mintha *hala volna a tögige; ez pedig ellenmondás volna az associált *halad* igével szemben, mely mássalhangzós végű. Ugy lesz tehát, hogy inkább megnyugszik a nyelvtudat a mássalhangzó változásán, csak maradjon meg a mássalhangzós végzet; s megint csak az az eredmény, hogy *-tat* marad meg műveltető képzőnek.

Persze segít hozzá jócskán az analogia. Először az eredetileg tovább fejlesztett *sz* végű igéké, minő *enyész-ik* > *enyész-t* > *enyész-t-et*, azután a melyek az ilyenek, sőt maguk a *halad*-féle analogiájára képződtek, mint *kárhoztat*, *távoztat* stb. Végül a sok többi ige, melynek *-tat* a műveltető képzője. Úgy hogy ha lehetett volna is olyan idő vagy eset, hogy *-sztat* vétessék a képzőnek, még akkor is ki kellett volna e véleménynek vesznie.

2. Elterjesztik a *-tat* képzőt a szint oly számos *-ít* végű igék. A régi nyelvbeli *tanoj-tat* alakból szép szerén leválik a *-tat* műveltető képzőnek, ha összevettetik a *tanól* párjával. Különösen, mint-hogy elég bőven voltak ilyen passivumok is *yndoltatik* EhrC. 48. *ezezewltetett* EhrC. 38. (vö. a Nádor. codexből Zoltványi NyK. XIX. 25.), a mely szintén a műveltető igéből származik. Műveltető is pl. *kerültet* circumduco: Ezokaért az isten *kerültete* a népet a pusztá által valo uton (Helt: Bibl. I. Hh. 4.). Az megnevezett latort *kerültesse* nagysagod kezemhez (MonOkm. XXIII. 118.).

Miután így századokon át megerősödött a *-tat* mint egységes képző, megmaradhatott még továbbra is, midőn már *tanojt*-ből *tanít* leve. Így is érthető volna, mért ejtetik ez időtől fogva hosszú *t*-vel: *tanítottat*, és bizonyos, hogy e kiejtést részben ez az analogia is okozta.

Noha van más oka is. Már a régi nyelv és a népnyelv általában ma is hosszú *t*-vel ejti a pusztá képzőtelen *-ít* véget is, különösen két magánhangzó között; tehát *tanítottom*. Most már lehetséges, hogy a régi *ojt*-ből *itt* lett, olyformán, hogy a *j* hatása miatt az *o* > *i* lett, míg a kiveszett *j* miatt a *t* pótlólag megnyult; s ekkor *tanítottom* volna az eredeti, *tanítom* pedig ugy származott volna, hogy a mássalhangzó-rövidülés a megelőző magánhangzó megnyújtásával keres vala magának kárpótlást.

De mivel a váltakozó alakok: *-ojt* > *-ejt* > *-ét* > *-ít*; valószínűbb, hogy az egész *oj* vált *é*, *i* hangzóvá, úgy hogy *tanítottom* (rövid mássalhangzóval) az eredetibb, és ebből lett utóbb (hosszú mássalhangzóval) *tanítottom*. Noha a nyelvemlékek írásmódja ez utóbbi kiejtés régisége mellett tanuskodik.

Föltéve tehát, hogy etymologiailag *tanítom* az eredeti, akkor a hosszú mássalhangzós kiejtésnek nem lehet más oka, mint megfordítva a mássalhangzó pótló nyújtása, miután a hosszú *i* rövidre

változott. Egészen hasonló példa volna a székely *ritta*: rajta, a mely szintén *rejta, réta* h. fejlődött (vö. *töllünk, fullad* s a hozzávaló magyarázatot Nyr. XXII. 357.). S tulajdonképpen a magánhangzó időmértéke ez által meg se változik. Ugyanis «ha két magánhangzó közt két mássalhangzó van, az elsőt mindig az első szótaghoz vonjuk, akár tartozik oda eredetileg, akár nem» mondja Simonyi MNy. II. 13. S ehhez ugyanott a jegyzetben igen érdekes és értékes megjegyzést fűz: «Ilyenkor az első szótag *helyzeténél fogva hosszú*», akár hosszú a magánhangzója természeténél fogva», akár nem. A szótagzáró mássalhangzóhoz szükséges idő a rövid magánhangzóéhoz adva megnyújtja a szótagot.»

Szóval a *tanítat i*-je csak oly hosszú, mint volna a *tanítat-é*.

5. §. A *-tat* képző jelentése és elterjedésének okai. — Igék fajtái.

Miután láttuk, miként támadt az *új -tat* képző, vizsgáljuk meg elterjedését s jelentését. Voltaképen jelentésének köszönheti nagy elterjedését. Ugyanis valamennyi társa közt ő maradt meg egyedül élő s valódi műveltető képzőnek. (Körösi, Nyr. IX. 305.)

Célunk megköveteli, hogy röviden szóljunk a cselekvő s szenvedő igék jelentéséről.

1. Az alanyhoz viszonyítva, a cselekvés vagy az alanyból indul ki, vagy reá hat.

Egyiket a cselekvő, másikat a szenvedő ige jelenti (vö. Simonyi, MNy. II. 121.)

A cselekvésnek azonban valami végpontja is van, a melyre kihat, tehát az alany mellett tárgya is. Ilyen jelentésűek az *átható* igék. Értelmükhöz tehát két közvető fűződik: *A*, a mi teszi, *b*, a mire áthat a cselekvés. Nem különbözik a szenvedő ige e tekintetben a cselekvő átható igétől, mert ott is van két közvetője a cselekvésnek, csak hogy a cselekvő általános, egy ismeretlen *X*, az alany pedig az, a melyre a cselekvő áthat. Tehát csak formai a kettő között a különbség, különösen akkor, ha a cselekvőt is megnevezük pl. *tőled veretik*.

A cselekvést, mely közvetlenül magára az alanyra hat vissza, a visszaható ige fejezi ki.

A szenvedő igének a tárgya szintén nem más, mint az igén kifejezett alany; ennyiben tehát megegyezik a visszaható igével.

Azonban a szenvedő ige a cselekvést nem maga, hanem más által hajtja végre, illetőleg alanya tűri, megengedi, hogy önmagán végrehajtsák. Ebben eltér a visszaható igétől, de megegyezik a műveltető igével.

Helyesen mondja azért Szinnyei (Nyr. XXI. 105.), hogy a

szenvedő ige a műveltetőnek a reflexivuma. Alakja (-at-ik, -tat-ik) ugyanezt bizonyítja.

2. Átne^mható az olyan ige, mely a cselekvőben megmaradó, másra nem ható cselekvést jelent. Ilyenek szorosan véve csak olyan igék, melyek *a*) egyforma állapotot, *b*) változást jelentenek. Pl. állapotot jelentők: *csörög, forog, kong, ég, lógg, nyugszik, tapad, halad, vigad* (s mind a *d* végűek) *ül, jár*. Változást jelentenek, azaz olyan cselekvést, melynek egy változott állapot az eredménye, pl. *romlik, bomlik, omlik, oszlik*; *szépül* s majdnem mind az *ül* végűek. Mindezek jelentéséhez csak egy közvető képzetet fűződik, tudniillik a cselekvő *A*; legfőlebb még abban különböznek egymástól, hogy az *a* pontbeliekhez gyakran még a *tér* képzeté is hozzácsatlakozik, a mely a *b* pontbelieknél hiányzik. Ez a *tér* gyakran egyenes objectummal van kifejezve, pl. megjárja a várost; megállja a helyét; s a *tér* helyettesítője is pl. megüli a lovat. Igeköthő nélkül is pl. az erdőt lakja Fal. NemE. 55. Medrét nem ülte sár, vizét nem szállta szenny Tompa I. 107. Széchenyi hírét ragyogja minden Ar. I. 377. Futkosni pályám szűk körét Ar. I. 398. Vagy esetleg belső objectum pl. *tánczot jár, bolondját járja*, s még egyéb esetek.

Már ebből is látható, hogy nem mondhatók tökéletesen átne^mhatóknak az olyan igék, melyek ha nem is állhatnak direkt tárgygyal, mindamelllett az állandó határozók (mint azelőtt mondták: indirekt objectum), a melyek őket kísérik, bizonyítják s mutatják, hogy a jelentettük cselekvés az alanyból más tárgyra is kihat pl. *kaczag, kesereg valamin*. Mely tárgyesettel is állhat pl. *Kaczagtam e beszédet* Tompa I. 88. *Veled kesergik azt* Ar. I. 366. *Elestét keservesen síja* Gyöngy. KJ. 56. (Vö. a *sírat* fejtegetését.)

Az effajta igék tehát átmenetet képeznek az áthatók s átne^mhatók között. Vagyis volna az átható s átne^mható igének is két-kétféle árnyalata; egyik a *tökéletes*, másik a *tökéletlen*. Ez utóbbiak közbül esnek a másik két szélsőség közt.

3. Mindezen igék közvetlen cselekvést fejeznek ki (a szenvedőt részben kivéve). Az az ige, mely közvetett cselekvést fejez ki, a műveltető ige. A legtökéletesebb akkor, ha az általa jelentett közvetett cselekvésnek tárgya is van. Tehát három közvetőnk van. Nyenkor: *A* az alany, mely megindítja a cselekvést. *B* a második alany, mely végrehajtja, *C* a tárgy, mely szenved. Ezek *a*) a *tökéletes műveltető igék*.

Ilyen tökéletes műveltető igét csak tökéletes átható igéből lehet alkotni pl. *ásat, bontat*. A műveltető képző szerepe az, hogy a cselekvés közvetőinek számát egygyel megszaportítja. Együttal az is látható, hogy a *B* alany, tudniillik a melyik a cselekvést végre-

hajtja, pszichológiai tárgy voltaképpen, mert az *A* alany cselekvésének hatása alatt áll.

Tehát egész pontosan szólva, azt mondván *ásatok*, én magam vagyok a cselekvő alany. *Az* a ki *ás*sa, hozzám viszonyítva már *objectum*; s az *ő* cselekvésének ismét van egy *objectuma*, t. i. az *a* mit *ás*. Úgy hogy a műveltető ige jelent oly cselekvést, mely kiindulva *A* alanyból két tárgyra hat: *a* az elsőrendű *b* a másodrendű *objectum*. Ilyen pl. *eteti, itatja a gyereket*, a mikor két tárgy van: a gyerek, meg a mit megeszik. (vö. *Barbarics Nyr.* XX. 349.)

b) *Tökéletlen műveltető* igeek származnak a *tökéletlen átható* igékből.

Kaczagtatom, ríkatom, biztatom, fényletem műveltető igeek például azt jelentik, hogy *A* alany okozza, hogy *B* kaczagjon, ríjjon stb. Oda van gondolva vagy mondva, hogy *min* vagy *miért*, az u. n. indirekt *objectum*, pl. Fel *fénlet*i *ő* napiat *io*kra es *gonozok*ra: *solem suum oriri facit* MünchC. 22. Itt már világosabban látható, hogy a második alany tulajdonképpen az elsőnek az *objectuma*.

Annak érezzük különösen akkor, valahányszor *abszolute* használjuk az igét, azaz úgy, hogy nem teszszük ki állandó határozóját, pl. *Kyne*k *hogy* *feelelmet* *latta wolna*, *ewth byztatwan ymezt monda.* (ÉrsC. 468.). Nagy *kin* a *szerelem*, *sanyargat* az *engem*, *tsuklat* a *szerelem.* (*Phil. Fl.* 33.) *Finlessed* az *te szinedet*; (Szék: Zsolt. 83.)

Az igét ilyen esetekben egészen *áthatónak* érezzük.

Szintilyen műveltető igeek azok, melyek az állapotot jelentő átnemható igékből származnak. A műveltető képző által még egy közvető járul az ige fogalmához, még pedig egy új tárgy (*B* alany), melyre a cselekvés első sorban kihat. Mint láttuk, úgy kell ezt érteni, hogy *A* alany miatt *B* kénytelen valamit megtenni; — itt kénytelen valami állapotba jutni; *ül-tetem* tehát azt jelenti, hogy *én* *öt* *ülő* állapotba juttatom, hozom, vagy hogy miattam *ül*, (*A* eszközli, hogy *B* *üljön*, mondja Sim.); *zörgetek*, hogy *én* általam *zörög* az *ajtó*; *ragasztok*, hogy általam *ragad* a *papiros* stb.

Nevezzük ezeket az előbbiekkal együtt talán *készítő* igeeknek (*factitivum*; *efficere*, ut *aliquid fiat*; *Barbaricsnál* i. h. *álműveltető*).

Könnyű észrevenni, hogy ezeket áthatóknak is lehet tekintetni; ez csak a felfogástól s a mondat tartalmától függ pl. *F á k a t* *ültet*; a *gyereket* az *asztalhoz* *ülteti* vö. *megeteti*. Ilyenek még pl. *állat, szállat, váslat* stb.

Megjegyezzük még, anélkül, hogy a kérdés bővebb fejtegetésébe bocsátkoznánk, hogy a műveltető ige cselekvésének az *A* alany csak megindítója, de nem mindig közvetlen okozója, tétetője. Különösen áll ez a *készítő* igékről pl. *biztatja*: mondja hogy *bizzék* | *altatja*: segíti rá, hogy *elaludjék* | *csusztatja*: megindítja, megkezdi

a csúszást | *gyóntatja*: közbenjár, hogy gyónhasson | *elbucsuztatja*: átveszi, hogy bucsut mondjon.

Néhány érdekesebb példa:

Borjuztat: Az *vrnac* szava boriusztatá az nőstin szarvasokat (Szék; Zsolt. 26.). *Bolondoztat*: bolondot tétet vele, pl. Kinozza az ifjakat, de Salamont vénségében bolondoztatta (Pázmán. Préd. 342.). *Bölcsőztet*: in cunis detineo pl. Istállóba kelle térni, jászolba kelle bölcsőztetni szentfiát (Pázm. Préd. 1273.). *Szikráztat* (vö. szikrázol): A vadászok tűz-köveket szoktak magokkal hordani és a farkast meglátván *azt* (t. i. a tűz-követ) szokták tűzzel szikráztatni (Misk: VKert. 180.) Az ütés *szikráztatya* a hideg követ, a metszés *gyümölsőzteti* a szőlőt (Pázm. Préd. 686.) Ugyancsak *bujtatta* ám kendbe az ördögöt (Vas G.) *Mennykővel üttet* pipát, *taplót agyon* (Tompa), azaz mondja kívánja. — Ki elháganga ő feleségét,¹⁾ az *paráznalkottat'ta* ötet (Müncb C. 22.) a. a. alkalmat szolgált nekik reá vö. Barbarics i. h.

A közetlen eszközlés, tétetés, parancsolás egyre egyre lazul, míg végre csak amolyan általános, pontosan meg sem határozható közbenjárásává válik, pl. *Mindent jól töt, sikettekkel hallatot es nemakkal zollatot* DöbrC. 367. Nem csuda, ha az ilyenek egyszerűen áthatókká válnak vö. Ez föl epült birodalmat szollattya az papa EsztT. Ig. Any. 495. Oly nyelveken szóltatá őket Tel: Evang. II. 305. s ugyanott II. 294. mint az a lélek szóltatvala ő vélek. vö. *böktetni*: pálcát úgy hajítani el, hogy az mindenkor végére, vagy hegyére esve forduljon TSz.

A *tétetést*, *müveltetést* különösen könnyen tevésnek gondoljuk az ilyen igéknél, minő *zörget*, *csönget*, *szivárogtat*, *éget*, mivel a *zörgést* stb. úgy is felfoghatjuk, hogy keletkezésük nem az illető tárgytól függ. Legalább úgy gondoljuk, mivel nem fűződik hozzájuk a tér képzete. Hogy ez a magyarázat helyes, bizonyítja *üttet*, *állat* stb., melyeket *készítőknek* fogunk fel, ha a tért is hozzá gondoljuk, melyben a cselekvés végbemegy, anélkül pedig szintén csak áthatóknak.*)

Emeljük ki tehát ujlag, mivel még szükségünk lesz rá, hogy az átható s a készítő igék között nagyon csekély s gyakran elmosódó a határvonal.

c) Végre a változást jelentő s legtökéletesebb átnemható igékből a *müveltető képző tökéletes áthatót* képez.

*) Talán ez is egyik oka — tudniillik az, hogy az *átható s készítő* jelentés közt oly csekély a határvonal, — hogy van sok ige, mely pontos értelmi különbség nélkül *müveltető képzővel* s anélkül vegyest használhatik. Lehr említi néhányat Toldi 346. mint *leczkéz-tet*, *hátrál-tat*, *koczkáz-tat*, *változ-tat*, *kettőz-tet*, *alkalmaz-tat*, *akaddlyoz-tat*, *öltöz-tet* pl. Lép teit a király kettőzteti gyorsan: Kettőzd a lépéseket. (Vö. kettőzik a szemem.) Ezekről más helyt bővebben szólunk.

Mert a műveltető képző szerepe az, hogy az ige cselekvésének objektumot juttasson. A változást tehát, melyet az ilyen igék jelen-
tenek, már többé nem az alany szenved, mint előbb, míg egyedül
ő volt a cselekvés közletője. Most a cselekvésnek új közletője szen-
ved a változást, melyet a régi alany rajta végrehajt. Például *bomlik*
alatt azt értem, hogy magán az alanyon megy végbe a bomlás; —
bont alatt, hogy ugyanazon változás az alany által történik, de más
valamin megy végbe. Nem az alany *jut*, hanem ő *juttat* mást vala-
melyes állapotba.

Ilyen ige sok van a fent elsorolt *-t* képzős műveltető igék
között, s ide tartoznak főlős számmal (különösen a denominatív)
-ül > -ít végűek.

Megjegyzendő, a mi különben nem is méltó, hogy különösen
kiemeltessék, hogy van sok *-t* képzős műveltető ige, mely állapot-
jelentő átnemható ige származéka, pl. *olt, márt, kész, ázt, gyónt,*
magaszt stb. Ezek, mint *készítő* igék, szerepelhetnek mint áthatók
is, s továbbképezve mint műveltetők, pl. *oltat, mártat*. Viszont
inkább a műveltető igékével egyezhetik a jelentésük, a mint fönt
bővebben bizonyítottuk. Az ilyeneknek a továbbképzés által nem
változik a jelentésük pl. *áztat, gyóntat, késztet, magasztat*. Tehát
nem a jelentés kedvéért bővült képzőjük, hanem a mint föltehető,
pusztán az alaki megegyezés érdekében, tehát *analogiából*.

Bebizonyult tehát eddigelé, hogy az egyszerű műveltető képző
(*-t, -at*) szerepe csak annyi, hogy az ige cselekvésének köz-
vetőt egygyel, még pedig az objektummal meg-
szaporítja. Így válnak az *átnemhatókból átható s készítő*: az
áthatókból műveltető igék.

Csak véletlenség, hogy ez a szerep a *-t* s az *-at* között
megoszlott, s oka csak a kiejtésbeli különbségen alapszik. Azon
igékhez, melyek egy mássalhangzón végződtek, a pusztán *-t* járult.
Pontosabban szólva azon igékhez, melyek *j* (ide sorolandók a
tanój-t-félék is), *l, (m) n, r, sz, z* (és részben, a melyek *v*) mással-
hangzón végződnek.*)

Talán még ennél is helyesebben szólnánk, azt mondván, hogy
az ilyen tövű igék a *-t* előtt tövégi magánhangzójukat elejtették.
Adatunk erre közvetlenül nincs; de hasonló jelenséget lehet tapasztal-
ni a névragozásban, vö. *halal(u)t, bin(ü)t, var(a)t, rész(e)t,*
aszt: ozut (Simonyi: Szótök 22.). (Igaz, hogy viszont: *büntek* GömC.
39. *esztek*: eszetek DöbrC. 144. *bajtok* KatLeg. 2266.) Az igerago-
zásból megemlíthető, hogy *jelent, emelt, tört ért* a régi nyelvben
még: *jelenett, emellett* stb. (Simonyi: MNyelv. II. 54. Imre 98. 103.)
A népnyelvben egyes vidékeken még most is így beszélnek, pl. *gyü-*
lett, nyulatt: gyült, nyult. Nyr. XXII. 410. Az úgynevezett hang-

*) A kivételeket később bővebben tárgyaljuk.

ugrató igék is a régi nyelvben állandóan megtartották a perfectumi képző előtt a tövéghangzót, pl. *söprött, érdemlett, eltékozlott*, s ezek is *r, l* végűek (vö. Zolnai, Nyr. XIV. 303.). A mai *veszt* régen *veszet*; *fest* > *feset* volt.

Ezen eljárást nevezhetnők a *t* simulásának folyékony (s részben a sziszegő) mássalhangzókhoz.*) Ennek tulajdonítható talán az ilyen különbség a kiejtésben: *vájt, állt, hullt, ment*, (régí nyelvből: *juttak, nyitta, kötöte* Imre 103.); *kért, kést, részt* > *vágott, hajtott, szabott, kapott, adott, bukott*; — de vö. *csúszott, fázott*.

Hasonló a kiejtés ezekben: *mentén, folytán, jártomban, kelte, éltében, vesztére* stb.

A rokon nyelvek közül a finnben szintén megvan a *-t*-nek ezen simulása pl. névszókön a partitivusban pl. *huole: huolta*; *piene: piestä*; *vere: vertä*; *toise: toista*; ezenfelül *t* végűeken pl. *vete: vettä*. Az infinitivusban pl. *tule: tulta*; *mene: mentä*; *pure: purta*; *pese: pestä*; *luvata: luvatta* s szintűgy a *te* képzős gerundiumokban.

Másik szabályunk a következő:

Azon igékhez, melyek két mássalhangzón végződtek, a műveltető *-at* képző járult. Illetőleg megmaradt ezeknek a *t* előtt tövégi hangzójuk, vagyis nem simul a *t*, mivel mássalhangzók torlódása támadt volna.

Nem simul a *t* a *k, g; p, b* hangzókhoz se, és részben ez az oka, hogy az ilyen tövű igék is *-at* képzővel alkotják a műveltetőt.

Később a *-tat* lett az élő műveltető képző. De ez is csak az egy mássalhangzós tövű igéken hódított, a mint a következő változatok bizonyítják.

Ugyanis valamint mondják *söpört* > *söprött* szintűgy *söpret* > *söpörtet*. *ugrat* > *ugortat*, *tiprat* > *tiportat*. Hasonlók: *kinzat* SándC. 27. > *kinoztat*, *kárumlatatit* RMK. I. 345. > *káromoltatit*, *rablat* RMK. II. 18. > *raboltat*, *késlet* > *késlettet*, *feslet-ik* BécsiC. 141. > *feseltet* Illy. Pred. I. 449. *osztat* ÉrsC. 201b > *oszottat* Pázm. Préd. 176. *taglat* RMNy. II. 278. > *tagoltat* Pázm. Kal. 450. vö. még *tündöklet* Csúzi Síp. 727. > *tündököltet* Thaly Adal. II. 144., *villongat* > *villogtat*. Jegyezzük meg itt is, hogy *-at* mindenütt a régibb alak, tehát a *régibb* képző is.

Történt aztán még az is, hogy az eredeti igék közül, a melyek tudniillik a magyar nyelv ugor öröksége, az egy mássalhangzós (*l, (m) n, r, sz*) igetövek legjava részt *átnevezhetők* valának, míg a két mássalhangzós tövek *áthatók*. Ezek kapták az *-at* képzőt s lettek *műveltetőkké* (s *készletőkké*); amazok a *-t* képzőt s váltak *áthatókká*.

*) A *j* tövűekhez természetesen szintén *-t* járul, mert ezek voltakép magánhangzós tövűek, mivel a *j* megelőző magánhangzóval diftongust alkot. Ugyanezt mondhatni a *v* tövűekről, valahányszor a *v* a megelőző magánhangzóba beleolvad.

Hogy pedig ez nagyon réges-régen történt, sok egyeben kívül még az is bizonyítja, hogy ez a két képző csak egytagú (ill. kéttagú) igékhez járul, továbbá hogy mind a kettő ma már elavult vö. Budenz Nyr. I. 9. Körösi Nyr. XI. 306.

Elavultak pedig annyiban, hogy most már nem képeznek új igéket. Történt pedig ez azért, mert a *-t* szerepét átvették a *-jt*, *-ít*, *-szt*. Emezekről már szólunk, s a *-jt*-ről is kimutattunk számos analogikus képzést. Megmaradt ezen *-jt* egységes képzőnek a *tano-l* : *tano-jt*-féle igékben, a melyeket támogattak a *gyü-l* > *gyü-jt* félék.*)

Az *-at* szerepét meg a kombinált *-tat* keletkezését már fönt kifejtettük. Képez, valamint az *-at*, műveltető s késztető igéket egyaránt — tökéletes áthatókat *nem*.

Származásának megfelelőleg természetesen legkivált a *j*, *v*, *l*, *m*, *n*, *r*, *sz*, *t* tövűeken terjedt el.

Ilyenek :

Bujtat, fájtat, óhajtat, (Mik : Mul. N. 310) felejtet? tojtat, ujtat || csináltat, hirtelt, heréltet, gyűlöltet, gyűltet (Gyöngy D. M.V.), foglaltat, feleltet, emeltet, éltet, duczoltat, csépeltet, íteltet, udvaroltat (udvartat Tim. 271.), kináltat, loholtat, műveltet, neveltet, patkoltat, perseltet, részeltet, sarcozoltat, terheltet, utáltat (Fal. Mk. 402), vagdaltat, viseltet, (Szék : Krón. 137.) kazaltat, becsültet, kóstoltat, költet, hódoltat, gyengéltet (verwöhnen), erőltet, békéltet, áltat seduco (vö. *elált* : Mind a királyt, mind az urakat *eláltá* Kelt : Krón. 92.), áméltat, hökköltet, koplaltat, legeltet, leheltet (SzD. MVir. 108), szolgáltat, hazudtoltat (vö. *hazuttat* : mentiri facio, lügen strafen) részeltet, sajnáltat MA. Scult. 27., társoltat Balásfi 267. elváltat : permuto, megváltat : ablösen lassen ; — altat, megnyugoltat (Thaly : Törtk. 65) || csiszamtat : incito, emtet, (vö. emlet, emlél, emléltet), iramtat, villamtat (villamatassad wyllamasydat KesztC. 395.) || büntet (vö. bünhet, bünhöt Bécsi C. 230 úgy látszik régibb : bünöl Fal.) bántat Marg L. 33. LevT. I. 71. (nem *verletzen machen* mint a NySz. értelmezi, hanem csak *bánt*) fogantat-ik, gyóntat. kén tet (kénat), kivántat (nyavalyáknak nehéz éssok volta utáltassa meg velünk e világot és kívántassa az örök életet Tel : Evang. II. 145. vö. Ne kívántasd a szegényt Nyr. I. 466.), lobbantat Fal. Vers. 882 (a. m. lobbant vö. lobbaszt) elmentet (Elemente te lek tütök et : migrare vos facio Bécsi C. 221. vö. finn *lähetä* —), ontat, pihentet, üzentet, tüntet : verändern, (v. ö. Elváltoztattya színét és világos angyalá tünik Pázm. Préd. 845) || értet (vizzel tövét nem értetik Szentm : I. Fiu 3.), facsartat, csavartat, fértet Ésdy C. 563b gyakorlat-ik Ker : Préd. 479, (fartat, firtat ?) igértet (igyirtetik Illy : Kr. Elet

*) Viszont *gyút*, *gyüt*, *nyút*, *düt* Nyr. XV, 213. tán azért vesztették el a *-j*-t, mert a *gyü-l* stb.-hez alkalmazkodtak. Így alkalmazkodik az *-ít* végű párjához *gyógyul* Nyr. I. 375. s a NádorC.-ben *diöül*, *megfenösül*, *erösül* stb. vö. ugyanott *megtízul*, *elzabadul* NyK. XIX. 26. s valószínűleg az átnemható *-ül*, *-ül* hatása mutatkozik a régi *üt üt* végű műveltető igéken (l. példákat : Imre 130. vö. Simonyi Nyr. XIV. 30.)

526) ismertet, kevertet Peer C. 121 kísértet, söpörtet, takartat, túrtet : coërceo, vakartatik Döbr. C. 517, zavartat vö. felzúrat NySz.

Nevezetes, hogy sok *r* tövű ige, melyek képzése *nem világos*, sőt megegyezik néha a névszói alakkal pl. *habar*, *kapar*, *tér* MUgSzt. fölös *ít* képzővel van ellátva, minők *csikorít*: csikorog, csikorgat. (csikar torquet SzD. csikart a lábával, harapott a szája Tompa III. 77.), *facsar*, *csavar*, *habar*, *hever*, *kapar*, *kever*, *mer* (schöpfen), *pödör* (a NySz.-ban nincs meg *pödörít*), *takar*, *teker*, *tér*, *zavar* s az egy *kever* kivételével műveltető formájuk *-tat*, *-at* képzővel nem található a NySz.-ban vö. *akar*, *mer*: *audet*, *forr-al*, *forraszt*. Sőt némelyik közülük jó régi mint pl. *csavarít* Példk. 51. *keverit* ÉrdyC. 339. *tekerit* Pesti Fab. 766. *takarit* Jord. Érdy. ErsC. *zavarit* DebrC. 103.

Ezekről más helyt bővebben szólunk; de talán föl lehetne vetni egy más vélelmet is. Kétségtelen, hogy ezen igék közt vannak olyanok is, a melyeket Budenz UgAl. 461. «lappangó igazítás»-nek nevez, t. i. egy alakjuk volt mint igének s névszónak, a minő pl. még most is *zavar*. Továbbá, mint látjuk, *-ít* képzővel némelyek már rég megvannak, és pl. *zavarit* a NySz. tanusága szerint régibb mint *zavar*; viszont *kaparit* a régi nyelvben inkább el van terjedve mint *kapar*. Valamennyinek megvan *-odik* képzős párja is. Mindezen adatokból talán lehetne azt következtetni, hogy a névszótól való külömböztetés kedvéért kapta egyik-másik közülök az átható *-ít* s átnemható *-odik* képzőt, a mi egyuttal arra is szolgálhatott volna, hogy a *határozatlan* igei jelentést pontosan megoszlassa. Ha pedig ez akár csak egy-kettőn keletkezett volna is eleve, könnyen elterjedhetett valamennyin, a melyek rokon végzetűek s jelentésűek valának. Ez az okoskodás nem bontja meg, sőt inkább megerősíti azt, a mit ugyanezen jelenségről más helyt kifejtettünk.

Az *tövéek* igen nagy számuak olyan igékből, melyek a gyakorító *z* képzővel bővültek:

Áldoztat, botránkoztat, biztat, csiklandoztat, csúsztat, érkeztet (Erews yteletnek kemenségere erkewztety ötet zükség Ers C. 576), férkeztet (Férkeztetté c magokat a z telá baid hoz Kár. Bibl. I. 190) fűtöztet: erwärmen, gyaláztat, irtöztet (Mégis irtöztato d a szegény barátokat Czegl. MM. 205), kárhoztat: condemo (vö. *kárhot*: damnum infero. Mythaznaal embernek, ez vylagot köwe thny, ha az ewlelkeenek karhot vele Érdy C. 458), kívánkoztat (vö. *kivántat*), költöztet, kötöztet, lövöldöztet, magasztat (vö. *magaszt*, *magasztal*), egybe-nösztet, nyújtöztet, oldoztat, osztöztet, szivárkoztat, tudakoztat, túrtöztet: coërceo, contineo (vö. *türköztet* Illy: Sz. Élet I. 97 *türkőzik* Forró: Curt. 249), ütöktet: illido, ugrándoztat (öke te egy láb big a Sajóba ugrándoztatják Romy: Mon H. I. 62) úsztat, változtat, elvesztet (Elveszteté sok monostorinkat RMK. II. 20) vigyáztat stb.

Igen sok idevaló denominalis ige van, a melyekből csak mutatónak akarunk idézni néhányat:

alakoztat, fertőztet, figyelmeztet, gyökereztet (A z t s z ü vé h e z t s a t l o t t a, s z e r e l m é b e n g y ö k e r e z t e t t e Pázm. Préd. 164.) gyümölcsöztet: befruchten (Pázm. Préd. 53.) haboztat, hármaztat: triplico, fölhólyagoztat: blasen machen, megkülönböztet: distinguo, konyházat: verköstigen, koczkázat, szikráztat (A z ü t é s s z i k r á z t a t t y a a h i d e g k ö v e t Pázm. Préd. 686.), távoztat: removeo, averto (vö. e l t á v o z t a t : a u f u g i o ErsC. 8.) stb. (ide való-e: *kopároztat*: hunger leiden lassen vö. *kopározik* fame premor, vagy összefügg *koplat* igével?)

t, d tövűek:

alakoskodtat (B o l o n d o k a t t a r t a n a c, a l a k o s k o t t a t n a c mimos actitant, gaukeln lassen Prág. Serk. 956. vö. *alakostat* (a NySz-ban kérdőjellel) a. m. bolonddá tesz, bolondnak, alakosnak mutat: Levegő egéc betegesetnek, az élet föl puffaszt, — böitőlesec ösztöneretnee, chufsag alakostat Pécsi: Ágost. 156. vö. *alakozik*: gaukeln, *alagos*: histrio, ludio. Ilyen jelentésű *bolondoztat*: Kinozza az ifiakat, de Salamont vénségében bolondoztatta Pázm. Préd. 342.), megalkodtat, versöhnen, elfeledtet, fizettet, futtat, gyönyörködtet, meghervadtat vö. hervaszt, hivalkodtat: müssig lassen (Fegyverünk et hüvelyébe nem hivalkodtatnók Szal: Krón. 427.), imádtat (Keery vala ewtet, hogy ymadna es ymattatna az ew ffyaert ErdyC. 519. b.) juttat (vö. juttaszt), jütszodtat: verspotten, betrugén köttet, kilombattat: hinauswerfen lassen (változata *lobbant* vö. A ha j o b u l a t e n g e r b e n l o b b a n t á k T y u k : J ö z s . 4 1 8 . A r g u m e n t u m o d a t s z e m e d k ö z i b e n l o b b o n t y a Matkó: BCsák. 97. V a k m ó d o n a m a g á t u l á s o t t v e r e m b e n l o b b a n a K e r e s z t : F e l . K e r . E l ő b . 1 1 . v ö . l o b o g l e b e g M U g S z t . N y r . X X I I . 4 3 3 .) , m e t t e t , m u n k á l k o d t a t (G ő t ő r u e n m u n k a l k o t t a t a v a l a a z ő t e s t e t T e l C . 5 1 .) , k i o k á d t a t , r e p e s k e d t e t ; f a c i o v o l i t a r e , r i a d t a t v ö . r i a s z t , s i e t t e t , s z e g ő d t e t (F a l . N E . 8 6 .) , m e g - t a g a d t a t , t a p o d t a t (A z á l t a l m e n ő e m b e r e k k e l t a p o d t a t t a m a g á t M A : S B . 3 1 0 .) t e t t e t , t e t e t ; o s t e n d o , t e n g e t t e t : n ä h r e n , t ö p ö r ö d t e t : r u n z e l i g m a c h e n (P á z m . P r é d . 1 1 3 4 .) , v e t t e t , ü g e t t e t , ü t t e t , v i s z k e t t e t s t b .

v tövűek:

étet (etet), itat, fútat (fujtat), hitet, létet, lötet, rótat (nem: rovat), szítat, szötet, tétet, vítat, vitet, vétet (vétel).

Némelyik ezek közül ma *-at* képzős: fuvat, lövet, rovat, szívat, vívat, de ez mind újabb képződés. A régiebb egyttal az eredetibb alak is, úgy hogy az egyszerűbb *-t* képzős alakok, követve az általános nyelv szokást, még egyszer megkapták a műveltető képzőt vö. *gyóntat*, *ázat*. Bizonyosság erre nézve *ét*: esus, *ít*: potus, továbbá *tétel*, *vitel*; *szítat*-hoz még megvan *szít* pl. tüzet szít. — Ez az értelme abból a szólásmódból keletkezhetett: *A fuvóval tüzet szít*, azaz a fuvó szívja, huzza, éleszti a tüzet vö. Az fúvó

gégéje körül szit ez tüzet Gyöngy: KJ. 50. (Simonyi Nyr. VII. 1. momentan -t képzőnek mondja). Bizonyosága végül *hüt, süt*. Eltérő: *avat* > *avik*, melyet nem tudok megmagyarázni. *Hívat* mellett van ugyan *hírtat* is (*hywtattatyk* EhrC. 61.), de ez nem sokat nyom a latban. Eredetibb a *hívat*, s ezt meg is lehet érteni, mivel hív- megegyezik a finn *kaipaa*-igével, tehát az *i* egy diftongus maradványa. Annyi tehát, mintha két mássalhangzón végződnék. Valamint *avat* igét a MÜgSzt. az *al-* tőhöz sorolja, úgyszintén a *követ-et* *kölet-ből magyarázza; ez utóbbi mellett általános *költ* (vö. kött tézsta; de ismeretes a *kövesztet* is, Nyr. XVII. 27. 131, 404. hasonló jelentésben. A kérdést nem tudom eldönteni, de a fenti magyarázatot szintén nem bírom elfogadni.

Érdekes változatosságot tüntetnek fel némely *v* képzős igék, vagyis mássalhangzós + *v* végűek. *Alszik* tiszta tövéből van *olt*, aztán *altat*; a *v* átváltozásával *alut*, aztán *alutat*, *aluttat* (nem inkább így mint: *alud-tat*, tudniillik, hogy a hosszú *t* csupán pótló nyújtás volna *aluwat helyett?); szintűgy az *alkv-* tőből *alkot*, *alkottat*; — *esküt*, *eskét* mellett *esküttet*, *esköttet*, ma már *eskettet*, mintha *-et+tet* volna a képzője, s lett belőle nyílt *e*-vel *esket*; — *alut* > *altat* mellé sorakozik *feket* > *fektet* pl. Hatvan napig *várat körül feketé* Ilosvai RMK. IV. 86. Tudod mikor *belefekettél* a budiba Katona Nyr. X. 137.); — *nyugszik* műveltetője valóságos Proteus: *nyugot*, *nyugotat*, *nyugóltat nyugójt*, *nyugoszt*, *nyugosztal*, *nyugtat*; hasonló *nyom*, *nyomv-ad* > *nyomot*: *calco*, *nyomottat*: *protero*, *nyomat*: *pressen lassen*, *nyomtat*: *pressen*, *nyomvaszt*, *nyommaszt*: *comprimo*, *opprimo*; máskép alakultak *haragit*, *gyalít*, de az előbbiekhöz hasonló *gyalat*.

Ezen sokféle alak jobbadán sokféle s különböző jelentést is kapott. Pl. *olt* átható: *altat*, *alut*, *alutat* késztetők. *Nyomat* > *nyomatat* úgy viszonylanak egymáshoz mint *feket* > *fektet*, vagyis *nyomat* műveltető, *nyomtat* átható, ebből a műveltető *nyomtattat*.

Vízont *nyomot*, *nyomottat*, *nyomvaszt* mind áthatók, de a tőszótól (*nyom*) elváltozott jelentéssel (ne felejtjük, hogy ez utóbbiak a reflexiv-intransitiv *v* képzővel is bővültek); ellenben *nyugszik* származékai közt nem igen van lényeges jelentésbeli különbség, az igaz, hogy a *nyugtat* kivételével majd mind elavult. Hasonló különözést még lesz alkalmunk tárgyalni.

Meg kell még jegyeznünk, hogy a *hisz* > *hítet*, *lő* > *lötet* stb., hasonló *v* tövűek idővel szintén elhitették, hogy *-tat* a műveltető képzőjük, mivel egyszerű *-t* képzős alakjuk korán elveszett. S érdekes, hogy ezen igék közül idővel *-at* képzősek lettek mindazok, a melyek eredeti egyszerű *-t* képzőjét valami továbbképzés meg nem őrizte. Azaz megmaradtak régi s eredetibb formájukban *étel*, *ítat*, *hítet*, *létet*, *tétet*, *vítet*, *vétet* azért, mert erős védelmük valának *étel*, *étek*, *ítal*, *hítel*, *létel*, *tétel*, *tétemény*, *vítel* *vétel* alakok. Ellenben meg-

változtak *fuwat, lövet, rovat, szövet, szivat, vívat*, mert ezeket hasonló rokonság nem védelmezte.

De ebből kiviláglik az is, hogy ez utóbbiak, ezek t. i. a melyek legyözettek, hatalmas kényszerűségnek kellett hogy meghódoljanak, hogy elvessek a *-tat* véget, a mely már ekkor (a XVII. században) majdnem az összes műveltetőkön elterjeszkedett.

6. §. *At > tat* képzők váltakozása.

Ezen nevezetes változást a következő magyarázat kielégítőleg megfejtetheti. Be van bizonyítva, hogy az *-at* képző csak olyan igékhez járult, a melyek két mássalhangzón végződtek. Midőn azonban igen sok igének ezen kettős mássalhangzója egyszerűvé változott (pl. *ás, vés, ház* stb.), nem találhatott más különbséget a nyelvérzék, mint azt, hogy *-at* egytagú s átható igékhez (ilyeneknek veendői: *bont* s hasonlói is) járul, *-tat* többtagúakhoz vagy olyan egytagúakhoz, a melyek átnemhatók. Mint-hogy pedig *fú, ló, ró, sző, szí, vi* egytagúak s áthatók, s minthogy minden egyéb származékukban megvan a tövégbeli *v* (*fuvas, fuvalom*), ellenben sehol a *t* (mint: *étek*), semmi sem akadályozhatta meg, hogy át ne csapjanak jelentésbeli s alakra megegyező rokonaikhoz; szóval *-at* képzősek lettek.

Hasonló váltakozást tapasztalunk az *at > tat* között még több *j, l, m, n, r* tövű igén, a melyeket, ha csak egy mássalhangzón végződnek, jog szerint csak *-tat* illetve meg. De megkapják ők is az *-at* képzőt, mert áthatók s egytagúak. Némelyikről ki is mutathatjuk, hogy *-tat* képzős alakjuk a régibb, mint *hozat* EhrC. 60. Szabács Viad. 10. így a csángóknál Nyr. III. 4; *hozat* VirgC. 45. a legrégebb adat | *yrtata* EhrC. 89. *irtatván* MünchC. 104. *irat* ÉrsC. 448. a legrégebb adat | *nyeltet*: El nyelteteth feldbe my haswnk KulesC. 103. | *szóltata* EhrC. 33. *zoltatot* DöbrC. 367. Tel: Evang. II. 294; *szóllat* csak Tel: Evang. III. 305. | *vártat* RMNy. III. 96. 97. Lev. T: I. 9. (1549-ből) *vártatva, vártatván* Münch. Virg. Dom. ÉrdyC. (Nyr. XV. 214.); *várat* csak Tin. 46. | *vontat*: legottan a gétrelmekre vontatiku ala BécsiC. 92, ket fogat neki ki kel vontatni NádC. 483. de inkább *procrastino*; *vonat* LevT. I. 320. (1559-ből.) Adataink szerint körülbelül egykorúak *hánytat* Pesti > *hánytat* ÉrdyC; *kértet* RMK. II. 335. (1546-ból) > *kértet* DebrC. 10. A népnyelvből ismerjük *nyertet, törtet* (törtessünk pipát) Nyr. XV. 214. Mindezeket ma általánosan csakis *-at* képzővel használják (elavult *szóltat, szóllat*).*)

*) Tán nem csaldunk, ha ide vonjuk *úntat* igét is. *Ún* ugyanis átható s most mondják is *megúntatja magát*, NSz. általánosabb azonban s a

Találunk ezekre a fordítottját is. *Bán* igénknek megfelel a finn *vaino*-, tehát az *n*-et legalább is *j* előzte meg, úgy hogy két mássalhangzón végződőnek mondhatjuk. Csakhogy kétféle jelentése van: egyik átható *bedauern*, *bereuen* s ebből lesz *bánat*: A büntetésnek sanyarusága megesmérteté és megbánatá velle az ő undok gonosságát Tel: Evang. II. 143. Másik átnemható jelentése: *curam habeo*, s ekkor ikes *bánik*. Ennek megfelelő *bánt*, *bántat*: kránken, beleidigen EhrC. 94. (*curam facere alicui*) | *folyik* eredetileg két mássalhangzós, de mivel átnemható általánosan *folytat* vö. Folytattam a bort kádakban Mon. Irók 27. 101. A köszikla is ugyan patakkal folytattya vala magából ki az olayt Lép: PTük. I. 132. még *curro* jelentésben is: A király az urakhoz foltata Szék. Krón. 219. RMK. IV. 375. (ezen jelentésben különben *foly*, *folyos* vö. *kiralnae foly*: *cursoros regis* BécsiC. 56); de megvan egyik legrégebb nyelvemlékben *folato vnó*: *vacca lascivicus* BécsiC. 186. ezen jelentésben ma is általános, s *equito*, *circumcurro* értelemmel is Mad: Evang. 496. Jóval később támadt a *beszédet folytatni* jelentés és használat, mire ismét *folyat* vette át *folytat* helyett a *fließen lassen* értelmet | *jár* is kettős mássalhangzós, mégis *jártat* volt régen te elterjedve, mivel átnemható, pl. *Santakath yartacz* WinklC. 280. vö. *DebrC.* 167. *járat* a NySz.-ban csak Tin. 94. Most mind a kettőt használják; *jártat* készítő: *járat* műveltető igének pl. *jártat az edény*: *folyat* TSz. A malótat előre lejártatják Nyr. XIII. 91. Érdekes összehasonlítani: *elmentet*: *ire facio*, mitto BécsiC. 195. 224. *fölmentet* BécsiC. 217. 221. | *szűnik* is kettős mássalhangzós; de mivel átnemható a *JordC.* ÉrsC. így mondja *megszüntetem*, valamint ma is így használjuk, noha még a *KulcsC.* Kár. Pázm. *megszünetem*, tehát a szabályosabb alakot is ismerik. A jelentésben semmi különbség.

Előfordul *győztetik* is *KatLeg.* 664. *NádorC.* 521. *ThewrC.* 63. *DebrC.* 142. s *Szilády* szerint a *Winkl.*, *Debr.*, *Nádor*, *Érdy* codexekben, de csak szenvedő alakban. (Figyelemre méltó *AporC.* 141. *Erewseknek yvek meggeztet*: *arcus fortium superatus est*.)

Ilyen *fogatik* is: *Pokol* miá megne fogtassék *RMK.* I. 267. *megh fogtatolvala* *WinklC.* 247. pedig mind a kettő átható s egytagu. *Győz* a *MUGSzt.* *gyojz, valamint *üz* v. jz: *fog* eredetibb *fovog, *fovog*. Külömben *győzet*, *fogat* a régi s mai nyelvben sokkal elterjedtebb. (Vö. *huztatuc*, *türtat*, *türtet*, *futatic*.)

Egyébb adataink a váltakozó képzésre: *birtat*: *juttat* *MTSz.* vö. *biratott* | *hozzá-érteti* *Nyr.* XIII. 191. | *felfutatic* *NádorC.* 87. vö.

---

régi nyelvben kizárólagos *úntat*. Érthető ezen alak, ha *ún* nem vétetik eredeti kettős mássalhangzósna, mint a *MUGSzt.* nagyon ingatag alapon te:zi.

fujat (Jókai Új Földesúr 418. | *huztat* NádorC. 194. | *túrtat* Nád: Lev. 49. *túrat* Matkó: BCsák. 1. | *türtet* Pázm. | *untat* Pázm. vö. Ügyeközött leuntatni fiát föltött szándékáról (ArGy. I. 362. l. fent).

Érdekes jelentésbeli különözést mutatnak: *tojtat*: kényeztet (Nyr. XV. 96) | *törtet*: gázlani TSz. de vö. pipát, kannát tör-tet Nyr. XV. 474.

Említsük meg itt *ülni*: feiern. Régebb *ydleni*, *üdeni*, *idleni* NySz. Még a perfectumban is: *üllötte* Káldi Bibl. 383. *üllöttéc* MA. Scult. 12. Szenvedő (ill. műveltető) -*üll et-tet* vö. Az *innepek gyönyörűsége*ssen illetetnek Com: Vest. 94. Vele szemben *ül*: sedet > *ül-tet*, mivel egy mássalhangzós s átnemható.

Továbbá: *fájtat*, a melynek kettős jelentése van: 1) schmerzen verursachen, ein leid zufügen, 2) über etwas klagen; hasonló *fájlal* (l. NySz.). A mai nyelvben még *fájdít* is járja *klagen über etwas* jelentésben; a régi nyelvben csak *fájdal* ismeretes.

Azt tapasztaljuk a fentebbi példákon, hogy a két alak közül rendesen győz az egyik s elnyomja a másikat és csak szerencse, ha mind a kettő megmarad. Egyik a kettő közül ép oly könnyen el is veszhetett, sőt lehetséges az is, hogy a szabályos alak soha nem is létezett, hanem azonnal s elejétől fogva az analogikus lépett használatba.

Igy lehet megérteni sok pusztán *-at* végűnek ismeretes származékot egy mássalhangzón végződő töigéből, a melyek azonban *áthatók s egytagúak*. Ilyenek: *dulat*, *ölet*, *nyalat*, *mulat* | *fejlet* | *meret* | *fonat*, *fenet*, *kenet* | *szedet*.

Azonban ha azt tapasztaljuk, hogy az elavult *-at* tért hódít a *-tat* elől, nem lesz mit csodálkoznunk azon sem, sőt egész természetesnek kell találnunk, ha megfordítva az élő *-tat* szorítja ki igaz birtokából az *-at* képzőt. Ezt láthatjuk az egytagú *k, g* tövű igéknél. Eredetileg mindannyian két mássalhangzón végződtek, azonfelül a *k* nem is tartozik azon mássalhangzók közé, melyhez a *t* hozzásimuljon, tehát kétszeres okból *-at* képzőt kellene fölvenniök. *Csuk*, *rak*, *fog*, *dug*, *szeg*, *hág*, *vág*, *ság* (besúg a Tört. T² I. 228.) *rüg* (kirugatta a szemét Krszn., NySz. nincs) mivel áthatók *-at* képzősek. A velük egy alakú *búk-*, (vö. *általbukkik* Vadr. 401. *bukkáz* TSz.) *lak-* (jó-l-*lakt* a Oreczy: KöltH. 132. *laktat*: habitare facio Csúzi: Tromb. 176.) *szök-* *szok-* továbbá *ok-* (Az *lövés*hez nem *okott* Lép: PTük. 32.), *nyög-* (Csak *almothiveleyez es szophia* beszédet avagy mesét *nyögtet* Gyarm. Fel. 294.) mivel átnemhatók *-tat* képzősek. Ezekhez pedig ez csak egy-séges formájában járulhatott, lehet úgy, hogy kiszorította az *-at* képzőt, mivel **bukt*, **szokt* műveltető igéket, nem lévén meg a *t* simulására az ok s feltétel, fel sem tételezhetünk. Sőt *-at* volna a természetes s helyes, mint mutatja még *éjlet*, noha töszava átnemható.

Mindamellett lehetséges, hogy ez azért nem követte a többi átnemhatók analogiáját, mivel átható értelmű is lehetett: *Es annak wtanna meg yntec ewket hogy vylagot erghneenek* ÉrdyC. 442 b. Az átható igéből származó *löket*, *böket* alakokat nem ismeri se a NySz. se Krszn., se a TSz. sőt a NSzt. sem: helyettük régente *lökent*, *bökent* lehettek használatban vö. *csök-*, *csökön-*, *csökönt*; a helyettük divó *lúktet*, *böktet* természetesen analogikus képződmények, mert a NySz.-ban ismeretlenek, és sajátosságos jelentésük van, a mi szintén ezt bizonyítja (erről alább). *Rág*, *zúg* általában nem fejlesztenek műveltető származékot. (Azért mondhatják az élő beszédben: megrágatom veled ezt a húst; de ilyet akármilyen igéből szokás képezni pl. fölmászatlak majd arra a fára; s világosan újabb jelentésbeli fejlődés).

Még könnyebben érthetők a többtagú átnemhatók származékai, mint: *bugyogtat*, *csecsegtet*. (De az ilyennel hiában nem csecsegtetem magamat RákF. Lev. V. 519.) vö. *kecsegtet*, *köcsögtet*: kényeztet Nyr. XIV. 191. *kaczagtat*, *lappagtat* (de vö. *lappogat*, *lappangtat*, sőt *lappangtat*), *levegiet*, *lobogtat*, *lotyogtat* (l o t y o g: fluitó vö. jártatja a száját), *ragyogtat* Fal. UE. 366, *megropogtat*, *rotyogtat* (r o t y o g a t is idézve van, de példa nélkül) *szivárogtat*, *tévelyegtet*, *villogtat* (vö. *villongat*) stb.

Némelyik csak újabban cserélte föl képzőjét: *csattogtat* Pesti: Fab. 80. *csattogtat* Gyöngy D. MV. 22. | a mai *csepegtet* h. a régi nyelvben (kivéve Nad: Kert 306) *csepeget* van | mindig csak *kecseget* (vö. *csecsegtet*), *kecsegtet* újabb | megvan mind a kettő *korgat*, *korrogat* *crepat*: *korogtat* gargarizo | csupán: *koczogtat* (koltogat) ma: *koczogtat*; teljesen hiányzik *kopogat*, *kopogtat* | egykoruak *retteget* ÉrdyC. 373. *retteget* Sztáray RMK. V. 178; de amaz általánosabb.

Viszont érdekes, hogy megvan a NySz.-ban *pattogtat*: strepít átható jelentésben, de nincs meg a készítő *pattogtat*: facit resonare cum strepitu (Krszn.). Ellenben megvan *ropogtat*: rösten, de hiányzik *ropogat*, a melyet ma vegyest használnak amazzal *fragorem edit* (Krszn.) jelentéssel. Nincs meg *potyogtat*, *potyogtat*.

A *p*, *b*, tövűeknél ugyanazt tapasztaljuk, mint a *k*, *g* tövűeknél. Áthatók, tehát *at* képzősek: *dobat*, *csapat*, (*csaptat* nincs NySz.) *kapat*, (vö. *kaptató*) *köpet* (k i k ö p e t t e v é l e u t o l s ó n y á l á t Kónyi: HRom. 127), *lopát*, *lepet*, *szabat*, *tépet* — (eredeti kettős mássalhangzóval csak *dob*, *tép*) || ellenben átnemhatókból: *állapat* Bécsi. Münch. Apoc. (*állapat* Komj. SztPál 423.), *koptat*, *léptet*.

Még áthatók, de többtagúak: *hagyap*; csak szenvedőben van meg *hagyaptatek* WinklC. 118. *hagyaptatol* GyöngyC. 9. | *harap* nem fejleszt műveltető származékot («nem használtatik szenvedőben» mondja a NSzt.). | Szabálytalanul *tat* képzős *csip*; csak *csiptet* ismeretes (a NySz.-ban csak: *c s i p t e t ő*), *csipet* (ige) ellenben nem található a NySz. MA. Krszn. NSzt. TSz.-ban. *Leccsipette* a mai nyelv-

használatban a. m. leitatja. Lehr: Toldi 208. vö. berugatták Pesti Hirl. XV. 207. sz. | *Szoptat* (zaptat ÉrsC. 331. b.) szintén eltérő, de megvan mellette *szopat* is. Ám maga a töige is kétkulacos, mert *szopik* átnemható jelentésű, míg átható értelemmel iktelenül járatos, pl. Emler k y keth zoppa a kyra yl PozsC. 45.

Valahányszor a nyelvben bármi okból ugyanazon jelentésre különböző alakok fejlődnek ki, ezek kapcsán értelembeli különözés is szokott beállani. A műveltető képzőnél sincs különben. Itt egyébként is már eleve az *-at* képző kizárólagosan tökéletes műveltetőket, míg a *-tat* készítőket ill. áthatókat is, a *-t* csupán áthatókat képez.

Jelentésbeli különbség van pl. *nyomtat* > *nyomat*; *vártat* > *várat*; *vontat* > *vonat*; *hánytat* > *hányat*; *forgat* > *faragtat*; (MUGSzt.) *folytat* > *folytat*; *fektet* > *feket*; *jártat* > *járat*; *csatogtat* > *csatogtat*; *esepegtet* > *csepeget*; *pattogtat* > *pattogtat*; *ropogtat* > *ropogat*, (*potyogtat* > *potyogat*); *csipet* > *csipet*; *csapat* > *csaptat* stb. között (vö. Szarvas Nyr. XXI. 322. Lehr: Toldi 208.). Hogy pedig ez nem máskép, hanem pusztán az alaki különbség révén fejlődhetett, arra elég bizonyosság, hogy a mint kimutattuk, egynéhánynak a régi nyelvben mind a két alakja egyforma jelentésű vala, vagyis egy ideig épen ellenkező értelemben élt mint ma az egyik képző (pl. *vontat*, *vártat*, *jártat*), továbbá hogy némelyik ma a közhasználatból teljesen kiveszett, mint pl. *hozat*, *irtat*, *kértet*, *megszünet*; végre hogy hol az egyik, hol a másik változat pl. *csaptat*, *csipet*, *pattogtat*, *ropogat*, (jól)lakat, húztat Nyr. XXI. 323. teljesen hiányzik.

Más szempont alá tartozik *vágtat* > *váगत* stb. Van tudniillik egy csapat mozgást jelentő igénk műveltető formával, de mindamellet átnemható jelentéssel. Mintának vehető *léptet*. Összetételben *föl-*, *elő-léptet* (Az együgyűséget utálatos rongyban lépteti elő. Fal. NÜ. 263.) rendszeren használatos mint készítő; ellenben itt: Pesten keresztülléptettem sebesen Gvad. FNót. 32. egyszerűen annyi mint *mentem t. i. lovon*. Azaz a műveltető képző itt a tárgy lappangásából érthető meg (erről bővebben alább). Ehelyett t. i. *lovát lépteti* mondták *lován léptet* vö. *léptet* fakólován Arany, (a mely amazzal teljesen egyenlő értékű kifejezés ugyan, de utóbb mégis némi jelentésbeli különböztetésre szolgálhatott. *Lovát lépteti* a. m. vezeti, lépésben jártatja). Ebből lett per ellipsim *léptet*, (vö. *etet*, *itat*, *kapat*). Ilyen *usztat*, *szöktet*, *csöktet*, *hágtat* (példák alább) s ilyen *vágtat* is, ámbár nem alakulhatott önállóan, hanem csak emezek analogiájára. Talán onnan, mert jó futó lóról mondani szokták: Jó kivágja a lábát vö. Kivágja a mellét. Analogikus képzések továbbá *rugtat*. Rugd ki jól a lábada t — így biztatják, nógatják az embert a sietésre; vö. *neki rugaszkodik* a. m. *neki rugasztja magát*, mint pl. *kapaszkodik*;

továbbá *kaptat* a hegyre (NSzt. Hegyre meredekre sürgeti a vonó marhát. Tehát nem átnemható?) v. ö. *viam carpere* innen *kaptató* locus acclivis vö. *hágó*. (*Uzsoda* h. tehát igen helyesen volna *usztató* MAI.) Vele szemben *kapat*, *megkapat*: keveset etet (Nyr. XIV. 95. Arany TSz. III. 12.). Másik jelentése *kezéhez kapatja*, *szoktatja*: Mint a juhászbojtár, a mikor *kapatja*. A komondor kölyköt végig simogatja (Arany Toldi V. 3.), voltaképen tökéletes műveltető mint bizonyítja: Én *kapattam* egykor *fegyvert fogni* csatán (Arany, TE. IV. vö. Lehr. 154.)

Valamint a már meglevő változatok időnként s szakaszonként jöttek létre, viszont az ő mintájukra folyton folyvást, mondhatni napról-napra, néha csak ideiglenes használatra ujak is megteremnek. Ilyenek pl. *csaptat*, *csipet*, *pattogat*, *ropogat*, *lakat* (vö. *lakaszt* Zolnai Nyr. XXII. 320.) *haraptat*, *löket*, stb.

Különösen ilyen ideiglenes használatra valónak tartom pl. ezt: *mászat*. A szótárak sem ezt, sem *másztat* alakot nem ismerik, de azért előfordul használata, midőn jelentéséhez a *mondás*, *parancsolás* járul. Ilyen lehet: *lépet*, *rugat* pl. csillagot rugatnak vele (Bródy, Emberek 21), *hágat* pl. fölhágatta vala őket a házhéjára (MA. Bibl. I. 194.) stb. Analogia hozzája pl. *járatja* az ujságot.

SZILASI MÓRICZ.

Skandináv szók a lappban. Egy igen becses, mintegy 370 lapra terjedő kötet jutott kezünkhöz a szerző, *Qvigstad J. K.* tromsöi tanítóképző igazgató, szívességéből. Könyve a christianiai tudós-társaság kiadásában jelent meg; címe: *Nordische Lehnwörter im Lappischen* (Christiania, a címlap szerint 1893, de a nyomást csak 1894-ben fejezték be). A szerző egy régebbi munkájában alaposan tárgyalta a lapp és finn nyelvek egyező szókincsét (*Beiträge zur Vergleichung des verwandten Wortvorrathes der lappischen und der finnischen Sprache*, Acta soc. scient. Fennicæ XII. k.), most pedig mintegy ennek párjával rendkívül széles alapon, jóformán kimerítően egybeállította a lapp nyelvnek nagyszámú skandináv, különösen norvég elemét. Thomsen szerint, ki oly remekül fejtegette a nyugati-finn nyelvek germán elemeit, egyes lapp kölcsönszók még az óskandinávnál is régebbi nyelv alakot mutatnak s megegyeznek a 3. s köv. századokból való legrégebbi rúnaemlékekkel. Qvigstad mindezt csak látszatnak bizonyítja, ámbar a lappok és norvégok érintkezését ő is ósréginek tartja. A lapp nyelvnek skandináv elemeit szerinte csak a Viking-korszakig vihetni vissza (tehát a IX. századig). — A tulajdonképi szótár majdnem 300 lapra terjed. Megelőzi egy összefoglaló bevezetés, mely számot ad a lapp nyelvjárásokról, a rájuk vonatkozó forrásokról, tárgyalja az összes előforduló hangmegfeleléseket, a különféle névszói és igei szóvégeket stb. Nyelvészetünk nagy hálaival tartozik Qvigstadnak ezen új, rendkívül becses munkájáért.

SIMONYI ZSIGMOND.